Zeitschrift

HEBRÆISCHE BIBLIOGRAPHIE

Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter

Redaktion: Dr. A. Frelmann Frankfort a. M. Lange-trasse 1

> Verlag und Expedition J. Kauffmann Frankfurt am Main Schillerstrassa 19. Telephon Amt 1, 2846

von

Dr. A. Freimann

herausgegeben

Jährlich erscheinen 6 Nummern.

Abonnement 10 Mk. jährlich

Literarische Anzeigen werden zum Preise von 25 Pfg. die gespaltene Petit zeile angenommen.

Frankfort

Die hier angezeigten Werke können sowohl durch den Verlag dieser Zeitschrift wie durch alle anderen Buchhandlungen bezogen werden.

1916.

Inhall: Einzelschriften: Judaica S. 119. — Löw: Steinschneider's SHA S. 20/22. — Poznanski: Nachträge und Bemerkungen zu Steinschneiders Verzeichnis der jüdischen Aerzte S. 22/36. — Aptovitzer: Ein Responsum Samuel ben Ali's S. 36/37. — Zeitlin: Sterbedaten neuhebräischer Schriftsteller, Gelehrter und Publizisten 1903-1915 S. 87/48. Zunz: Mitteilungen aus hebräischen Handschriften S. 4964.

I. ABTEILUNG. Einzeschriften.

Judaica.

BADE, W. F., The Old Testament in the Light of to-day; a study in moral developement. Boston, Mifflin, 1916. 80. Doll. 2.

BEER, G., Hebräische Grammatik. 2 Bd. Verba, Partikeln, Satzlehre, Paradigmen. (= Sammlung Göschen 764) Berlin, G. J. Göschen, 1916. 156 S. M. 0,90.

BISCHOFF, E., Wörterbuch d. wichtigsten Geheim- und Berufssprachen. Jüdisch-Deutsch, Rotwelsch, Kundensprache: Soldaten-, Seemanns-, Weidmanns-, Bergmanns- und Komödiantensprache. Leipzig, Th. Grieben, [1916]. VIII, 168 S. 8". M. 2.

- BODMER, M. J., Ein neuer Staatenbund u. das Ostjudenproblem. (= Der deutsche Krieg. Polit. Flugschriften. Hrsg. von Ernst Jäckh. 73. Heft.) Stuttgart, Disch. Verlags-Austalt, 1916. 36 S. 8°. M. 0,50.
- BRANN, M., Ein kurzer Gang durch die jüdische Geschichte. (= Lamm's jüd. Feldbücherei. Nr. 8.) Berlin, L. Lamm, 1916. 82 S. 16. M. 0,80.
- BUBER, M., Vom Geist des Judentums. Reden und Geleitworte. Leipzig, Kurt Wolf, 1916. 193 S. 80. M. 3,50.
- CART, L., Au Sinai et dans l'Arabic pétrée. Paris, Challamel, 1916. 8°. fr. 12.
- CASPARI, W., Der biblische Friedensgedanke u. d. Alte Testament. 3. Taus. (= Biblische Zeit- und Streitfragen z. Aufklärung d. Gebildeten. Hrsg. v. Kropatschek. 10. Ser., Heft 7.) Berlin-Lichterfelde, E. Runge, 1916. 32 S. 80. M. 0,60.
- CORNILL, C. H., Der israel. Prophetismus. In 5 Vorträgen für gebildete Laien geschildert. 11. u. 12. Aufl. Mit Taf. v. Frdr. Preuss. Strassburg, K. J. Trübner, 1916. VIII, 183 S. 8°. M. 1,60.
- DAVIDSON, Israel, Saadia's Polemic against Iliwi al-Balkhi, a Fragment edited from a Genizah ms. (Texts and Studies of the Jewish Theological Seminary of America. Vol. V). New York 1915. 8°. 104 S. (nebst einem Facsimile).

[Die Schätze der Geniza hören nicht auf, in einem fort neue Ueberraschungen zu Tage zu fördern, und so erhalten wir aus der kundigen Hand Davidsons eine sorgfältige Edition eines von ihm gefundenen, beträchtlichen Fragments aus der Polemik Saadjas gegen Hiwi (eigentlich Hajjawaihi) aus Balch. Als ich vor einigen Jahren in einer besonderen Studie alles, was wir von diesem eigenartigen Ketzer wissen, nach dem damaligen Stand unserer Kenntnisse zusammenzustellen suchte¹), da konnte ich nur ein einziges wörtliches Zitat aus dieser Polemik anführen, aus dem zugleich hervorging, dass sie Saadja in viergliedrigen, hebräischen Strophen geschrieben hat²), und diese Tatsache wird durch

יוי הבלכי (וי הבלכי Berdyczew 5668 (S.-A. aus אוער ישראל VII), vgl. dazu die Besprechung Libers, REJ 56, 186. S. auch noch meinen Artikel in אוער ישראל, s. v. (IV, 268).

²⁾ Es ist dies die bekannte Stelle, die Jehuda b. Barzillai in s. Jezira-Kommentar, p. 21, aus einer polemischen Schrift Saadjas (יספר אחר מספר אחר בינו בספר אחר בינו מעינו בספר אחר או אמר חייו אלכלבי (ו. אמר חייו אלכלבי מענות ביו מענות ביו וכן היתה תשובתי אליו (ובואת (ובואת (ובואת ביו שכחב בו מאחים שענות ביו והשבחי אותו ביו וכן היתה תשובתי אליו ביר משכה בו מאחים שענות ביו משכחב בו מאחים שענות ביו משכחב בו מאחים שענות ביו משכחב ביו

das vorliegende Fragment, das 73 solcher Strophen enthält, vollauf bestätigt. Dabei erfahren wir, dass auch Hiwi seine Einwändei) in Reimen verfasst hat (s. Strophe 61: גם השיאוך הרווים, aber in nichthebräischer Sprache (s. Str. אוני נכר :ch בה הוצאת וצרחת בה לפני נכר :am wahrscheinlichsten in arabischer. Saadja aber konnte ihm nicht, wie wir jetzt wissen, in dieser Sprache antworten. - Dass nun das vorliegende Fragment ein Werk Saadjas ist, folgt daraus, dass es als Akrostichon das Alphabet in gerader (אבג"ף) und umgekehrter (השר"ף) Reihenfolge hat, und, darin eingestreut, den Namen des Verlassers (השר"ם יוסף), woraus sich zugleich orgibt, dass, wie ich nachgewiesen, der Titel אלוף Saadja eigen war und nicht dessen Vater, wie manche behaupteten (s. mein ענינים שינים, p. 62, nr. 17), dann dass Saadja diese Polemik vor seiner Ernennung zum Gaou, d. h. vor 928, verfasst hat (so schon Graetz). Dass sie aber gegen Hiwi gerichtet ist, ergibt sich vor allem daraus, dass zwei Einwände, auf die hier geantwortet wird, mit solchen, die anderweitig als von Hiwi herrührend bekannt sind, zwar nicht vollkommen identisch (wie D. p. 83 behauptet), aber sehr nahe verwandt sind. Die eine ist die aus Anlass der von Noe dargebrachten Opfer gestellte Frage: wieso Gott an Fett und Blut Wohlgefallen finden kann (Str. 28: ושאלת על חלב ודם איך נרצו כפרקחת), was nun als Teil einer im allgemeinen auf Gottesdienst und Opferkult sich beziehenden Kritik Hiwis (bei mir nr. 6) sich erweist. Der zweite Einwand ist in-bezug auf Abraham gestellt und fragt hier Hiwi, wieso Gott sich einen einzigen Menschen zum Eigentum wählen kann und die übrigen gleichsam den Engeln ausliefern (Str. 36-40), was wiederum eine Variante von nr. 9 bei mir ist, wo aber das Objekt der Frage nicht einzelne Personen, sondern Israel und die Völker sind und wo Hiwi sich nicht an Gen. 12, 1 ff., sondern hauptsächlich an Deut. 3?, 9 angelehnt hat (die auch von D., p. 96, angeführte Quelle für diese Frage lautet: ניבון היני אלבלבי לענה אללה פי הוא אלפסוק ומא אשבהה פקאל אלך.). Aber auch die übrigen Einwände, auf die in unserem Fragment geantworter wird, sind ganz im Geiste Hiwis gebalten und seinem System und Gedankengang angepasst. Dass sie aber anderweitig nicht bekannt sind, ist der reine Zufall, denn unser Fragment erstreckt sich auf Gen. 3, 22-37, 34, während die bisher bekannten zwei Einwände, die sich auf die Genesis beziehen, sich an 1,2 und 3,9 anlehnen (s. meine Studie, nr. 1-2). Alle Einwände Hiwis betrugen bekanntlich 200 und davon wird hier, wie D. (p. 23-25) nachweist, auf 31 geantwortet, was etwas weniger als ¹, des ganzen ausmacht (so dass die vollständige Polemik Saadjas etwa 470 Strophen enthalten hat). Die Zohl 31 ist run vieltig aus etwa 470 Strophen enthalten hat). Zahl 31 ist nun richtig, nor müssen die ersten 14 ein wenig anders geordnet werden. So ist Frage 1 bei D. (Strophe 1-4) in zwei zu zerleger. Str. 1 bildet den Schluss einer auf Gen. 3, 22 sich beziehenden Frage, nämlich die, warum es Gott nicht wollte, dass Adam vom Lebensbaum essen sollte (so dass die p. 80 augeführte Stelle aus dem Shikand Gümäuik Wijär, wo vom Baume der Erkenntnis die Rede ist, dan it nicht zu tun hat), während Str. 2-4 sich auf 3,24 beziehen, aus dem Hiwi den Schluss zog, dass Gott sich vor Adam fürchtete,

י) Den Titel dieser Einwände kennen wir nicht. Das hebr. מסאיל (s. vorhergehende Anm.) en'spricht nicht ganz genau dem arab. מסאיל, das sich bei Kirkisani findet (s. D., p. 82) und das auch D. an die Spitze seiner Edition (מולא, p. 38) gesetzt hat.

also nicht allnächtig sei. Str. 5-6 sind eine Art Ein'eitung zu dem in Str. 7-9 enthaltenen Einwand, bilden also zusammen eine Frage und sind nicht in drei (2-4 bei D.) zu zerlegen. Die Fragen 5-14 sind demuach als 4-13 zu nummerieren, während Str. 30 eine besondere, sich an Gen. 8,21 anlehnende Frage enthält, d. h. warum hat Gott den bösen Trieb nicht abgeschafft (על יצר הרע ררשת למה לא העכירו)? während Str. 19 sich an 6,5 anschliesst und hier die Frage gestellt wird: wozu hat Gott überhaupt böse Gedanken in das Innere des Menschen gesetzt (יוטר אפרת מהשבות און בו ייכר); danach ist D., p. 47, n. 119, zu berichtigen). Zugleich sehen wir aber, wie fliwi seine Einwände geordnet hat. Er hielt sich an der Reihenfolge des Pentateuch, doch kunpfte er manchmal an eine Stelle auch verwandte Fragen an. So behandelte er aus Anlass der Tötung Abels die Fragen: warum leiden die Menschen (Str. 10-11)? warum leben sie nicht ewig (Str. 12-15)? und warum ist der Mensch eine Quelle der Verunreinigung (Str. 16-18)? 1). Weiter ergibt sich aus unserem Fragment die allerdings schon früher bekannte Tatsache, nämlich dass Saadja bei vielen Ausführungen in Emunot die Einwände Hiwis vor Augen hatte (s. die Belege bei D., p. 85-94). U. a. zeigt sich, dass in den zwolf Einwürfen am Schlusse des 3. Abschnittes nicht nur der 5. u. 6., sondern auch drei weitere (4, 7 u 11) von unserem Ketzer herrühren. Ob wir aber trotzdem berechtigt sind, mit D., der in dieser Hinsicht Graetz und Guttmann folgt2), anzunehmen, dass alle 12 Hiwis Einwänds wiedergeben? Ich glaube trotzdem, meine Beweise gegen diese Annahme (s. meine Studie, p. 19-20) aufrecht halten zu können und glaube, dass Saadja hier allerlei zu seiner Zeit von vorschiedenen Seiten gemachte Einwände gegen die Göttlichkeit der Tora und ihre Giltigkeit zusammengestellt hat. Besonders bleibt doch der Umstand bestehen, dass Saadja selbst den ersten Einwand einem Ketzer zuschreibt (פאקול לעל בעין אלנאם .... פאקול לעל בעין אלנאם .... יקצר ען אלתפסך בחוא אלכתאב אלך; hebr. קבר בני אדם מקצרים; hebr. יקצר ען אלתפסך בחוא אלכתאב אלך ואלבי לעל א בר), den zweiten aber einem anderen (להחזיק בספר הזה וכר יקצר בה און; hebr. יקצר מהחזיק בו וכר', hebr. יקצר בה און). – Wenn wir also einerseits nur diese drei neuen Einwände in Emunot berücksichtigen, andererseits nr. 9 bei mir, trotz ihrer Aehnlichkeit mit Frage 16 bei D. (s. ob.), als besondere zählen, so bekommen wir insgesamt 44 Fragen (31 + 3 + 10), nicht 48 (wie bei D., p. 23-26), d. h. ctwas mehr als 1/5 des ganzen. Trotzdem bleibt das Bild, das wir bisher von Hiwi hatten, wesentlich dasselbe. Er bleibt weiter der systemlose Ketzer,

¹⁾ Möglicherweise hat Iliwi seine Einwände nur gegen den Pentateuch gerichtet, so dass nr. 10 bei mir (den Widerspruch zwischen I Kön. 7, 13-14 und II Chr. 2, 13 betreffend) ebenfalls aus Anlass irgend eines Widerspruchs im Pentateuch augebracht war (auf einem solchen von Iliwi hervorgehobenen Widerspruch zwischen Gen. 15, 5 [nicht 23, 17] und Deut. 7, 7 wird auch in unserem Fragment, Str. 43, geautwortet). Eine Reihe solcher Widersprüche in der Bibel werden auch in Sifre Num. § 42 (fol. 13 a) hervorgehoben und vielleicht haben auch sie Hiwi als Quelle gedient, s. JQR, N. S., III, 413.

²⁾ Graetz (Geschichte V¹,534) und Guttmann (Monatsschrift 1879, 263 ff.) nehmen allerdings an, dass nur die ersten 10 von Hiwi herrühren, während in den letzten zwei nach ihnen Saadja sich gegen muhammedanische und christliche Polemiker wendet (s. besonders Monatsschr, l. c., 298). Darin muss ich aber D. Recht geben, dass auch die letzten zwei von jüdischen Ketzern herrühren, da nun Saadja auch beim elften ausdrücklich die "Ketzer" אלכשאר) erwähnt.

der von überall seine Pfeile gegen die Tora sich geholt hat is. meine Studie, p. 24), auch die Kategorien seiner Einwände bleiben fast dieselben (s. ib., p. 18, u. D., p. 27-28). Nur in zwei Punkten erfahren wir Neues. Der eine betrifft sein Verhältnis zu nichtjüdischen Quellen. Dass Hiwi unter dem Einfluss der persischen Magier gestanden hat, ist jetzt ziemlich bekannt und anerkannt, und D. konnte zu der von mir (p. 11, n. 2) verzeichneten Parallele aus dem oben erwähnten Shikand Gumanîk Vijar noch eine hinzustigen (p. 82, nr. c; nicht aber p. 80, nr. a, s. ob.). Vielleicht nennt ihn auch darum Saadja ibn Daran, der nicht nur aus Abraham ibn Daud geschöpft zu haben scheint (s. D., p. 29, 103), קשבט, d. b. Magier. Weiter habe ich nachgewiesen, was D. nicht erwähnt, dass Hiwi unter dem Ein usse arab. Freidenker, wie ibn Rawendi u. A., gestanden hat (s. meine Studie, p 21-22). Aber nun wird Hiwi in dem Fragment Saadjas der Hinneigung zum Christentum beschuldigt und dazu in so deutlichen Worten, dass gar kein Zweifel aufkommen kann. Nachdem es (Str. 50) heisst: אחרי זה not, Absch. II (ed. Slucki. p 47, angeführt bei D., p. 86), wo er aber ausdrücklich gegen das Christentum polemisiert (ebenso z. B. Bechor Schor in s. Komm. z. St.; vgl. auch noch Guttmann, Die Religionsphilosophie des Saadja, p. 103 ff.), lesen wir weiter (Str. 54): אתה ירעת את כל הרעה אשר ידע לכבך. כי אדגיך נאכל ונשתה ונשרף ויאוכך. לכן ביקשת את כל הרעה אשר ידע לכבך. כי אדגיך נאכל ונשתה ונשרף ויאוכך. לכן ביקשת נכור was doch nur, wie D. richtig bemerkt, sich auf die Eucharistio beziehen kann (נשרף in der Bedeutung von בהן שדעתו יפה שורסה חיה). Wie ist nun diese Tatsache zu erklären,? Hat er wirklich manche christliche Dogmen angenommen 1) und wurde er vielleicht deswegen nicht nur von Rabbauiten und Karäern, sondern auch von einem Sektirer, wie Abn Imrân al-Tiflisi (D. schreibt irrtümlich Abu 'Amrân al-Taflisi und macht ihn zu einem Karāer; s. p. 15, n. 16. 18. 82) angegriffen? Umsomehr muss es Wunder nehmen, dass Hiwis Werke oder Anschauungen in jüdische Schulen Eingang gefunden haben?). Der andere Punkt betrifft das Verhältnis Hiwis zur talmudisch-midraschischen Literatur. Für die am Schlusse des 111. Abschnittes d. Emunot enthaltenen 10 Einwände, die aber meiner Ansicht nach nur zum Teil von Hiwi herrühren, hat Guttmann (Monatsschrift 1879, p. 263 ff.) Parallelen in dieser Literatur gefunden. Aus unserem Fragment aber erfahren wir, dass Hiwi bei manchen Einwänden den

1) Auch der Sektircr Meswi al-Okbori, ein Zeitgenosse Hiwis, wurde des Uebertritts zum Christentum beschuldigt, s. REJ 34, 180.

²⁾ Die Worte Abr. ibn Dauds: יו אחר מהם חיוי אלכלכי אשר בדה מלמדי חינוקות מלמדים אותה בספרים וכלוחות וכוי habe ich (in meiner Studie, p 25) auf eine von Hiwi verfasste, seinen Anschauungen gemäss gesäuberte Bibel bezogen, die dann bei Schullehrern in Gebrauch war. D. (p. 31) widerspricht dieser Auffassung und glaubt, dass anstatt musch ursprünglich (in der Quelle Abr. ibn Dauds?) zwei Städte oder Distrikte gestanden haben. Beweis hierfür seien die Worte Saadja ibn Danans: חבינו סעדיה דיל שראה מלמדי חניקות בערי אלבלך בכבל (sic!) מלמדים תורה חינו הכלבי בערי אלבלך בכבל (sic!) איש וכו הכלבי היל שראה מלמדי חניקות בערי אלבלך בכבל (sic!) איש וכו הכלבי und konnten die ketzerischen Ansichten Hiwis Kindern vorgetragen werden?

Midrasch geradezu voraussetzt. So wird die auf das Bestrafen des Geschlechtes der Sin flut sich beziehende Frage (Str. 24): סרוע מדע חשכון לא שם לנששו מנוחה nur dann verständlich, wenn wir die von D. angeführte Stelle aus Gen. r. (p. 50, n. 141) im Auge haben. In Str. 26: רגנת מדוע השאיר מזרע מרעים פלימה. למה לא ישריר נח והוא לא חשא וכוי kann unter זרע מרעים nur Og gemeint sein (s. Deut. 3, 11 הוא נשאר מיתר und mit Anschluss an Gen. R 41(42). 8: ויבא השלים ויגר וגוי בשם בר קשרא חיא שוג Elenso setzt die Frage Hiwis Str. 31: לומר כי לחלחם בנו מגדל die von D. (p. 54, n. 157) angeführte Stelle מש Sanhedrin 109 a: מלקו לג׳ כתות ... ואחת אומרת נעלה ונעשה מלחמה : aus Sanhedrin 109 a voraus. Die Personlichkeit Hiwis wird also immer rätselhafter?). -Die Polemik Saadjas ist durchaus im pajtanischen Stil gehalten und wir haben hier sowohl eine Reihe von neuen Wortbildungen als auch von Wörtern mit neuer Bedeutung (vgl. auch Zunz, Syuag Poesie, p. 382). Ich will sie alle in alphabetischer Reihenfolge vorführen: קאָבָן (Str. 18) u. יאיבך (54, s. ob.), Piel resp. Pual von אבך, im Sinne von "mischen, trüben"; in der Bibel kommt dieses Verbum nur im Hitpael vor (Jes. 9, 17), und ebenso im Midrasch (s. D., p. 47, n. 116)3). קבאה (70) "umgeben sein", Hofal von אבר . - יאמרי (30) "sein Verbot", etwa s v. a. אוהרתו . — אוהרתו (14) "Straucheln", Nomen von טעל -). -נכך (18) "Quelle", in der Bibel nur in der Mehrzahl (Hi. 38, 16). — ביני (25) im Sinne von "Wohlergehen, Wohlstand" (die Uebersetzung D.'s "disposition" ungenau). — ביני (8), synonym בי ירצוי, also etwa "hintergangen". — מעים (21) "Rede") (vgl. das pajtanische או אווי (23) "befestigen" von ישרי Jud. 9, 49 (s. D., z. St.). — ישרי (26, s. ob.) "Unrig lassen", Hifil vom biblischen אווי (Jos 10, 20), oder, was wahrscheinlicher, Verbum von ישרי gebildet — ביני (54 s. ob.) "geschlürft". Nifel vom talmydischen and bildet. - קום (54, s. ob.) "geschlürft", Nifal vom talmudischen מדר ... מצור (12), synonym zu מצור, also etwa "Unglück", Nebenform zum biblischen האול Thr. 3,65 (vgl. D. z. St.). — Auch der Musivstil ist in unserem Fragment reichlich verwendet und D. hat die betreffenden Bibelstellen in seinen Noten verzeichnet. Doch sind noch manche nachzutragen, und zwar: גבורה ירו לא הקצר (Strophe 2), vgl. Num. 11,23; משום שורח (6) vgl. Ps. 34, 23 (es ist daher nicht nötig mit D. in בשום zu emendiren); ולתח למשיםה (22), vgl Jes. 42,24; ואלוה גאות ילכש (22), vgl. Ps. 93,1; עלילות תחעולל (27), vgl. Ps. 141,4 (nicht Num. 22,29); עצם אל עצמו (45), vgl. Ez. 37,7; את בניו ואת ביתו (46), vgl. Gen. 18,19; רב מוב אשר צפן (48), vgl Ps. 31,2; רב מוב אשר צפן (61), vgl Jud. 9,4. Ausserdem finden sich in Fragment selbstverständlich anch talmudische Redensarten, auf die D. nicht immer aufmerksam macht. So ware z B. Lei משובה נצרח (Str. 7) auf Sanhedrin 105 a (nicht auf Jer. 8,5) zu verweisen und bei החד וישיבה אחר (ib.) auf Mischna Berachoth 9,8 resp. Jebamoth 17b (כי ישכו אחת להם ישיבה אחת בעולם), bei orna och (61) auf Berachoth 51 a, usw. – Zuletzt sei zum Text Sandjas und zu der Bearbeitung D.'s noch folgendes bemerkt: Str. 3 הליכתו bedeutet hier nicht "Vertreibung" (so D. "expulsion"), sondern "Aufführung", vgl. אלי בות אלי Ps. 68,25. — Str. 4, n. 73, der hier

4) Kommt auch bei Kalir vor, s. Zunz, l. c., p. 386. 394.

י) Die Worte ימה לא ישריר ביו נכו gehören noch zur Frage Hiwis und nicht zur Antwort Saadjas, wie D. übersetzt. 2) Vgl. auch oben, p. 4, n. 1.

⁸ Später finden sich sowohl Piel- als auch Pual Formen in medizinischen Werken, s. Ben Jehudas Lexikon, s. v.

angeführte Midrasch hat mit der Antwort Saadjas nichts gemeinsames (ebensowenig Str. 30, n 156). - Str. 8 לחחליםי bedeutet hier nicht "ändern", sondern "vergelten", vgl. das biblische מלף עבורתם Num 18,4 und Str. 56: חלף אשר ישאף האויר. [Später gebrauchen die Uebersetzer für diesen Begriff המור, das dem arab. פפט enspricht, s. Goldzihers Besprechg. i. d. Theol. Litztg. 1916, pr. 6]. - Str. 17 על כן בהיסררם, wohl in zu emendiren und anstatt des schwierigen ככל מאדם vielleicht וברלו מאדם. — Str. 22 l. כי ידע [אף]. — Str. 26 רגנת leitet D. von ורגנים Jes. 29,24 ab, hält es also für Qal, es ist aber wohl ביי zu punktieren, also Piel, vgl. Gen. R. 20,2: שריגן דכרים על . . . . הנחש . . . . . שריגן דכרים על . . . . בוראו - Str 32 להכעיםם wohl in להכעים zu emendieren und bezieht sich auf Hiwi, "um Gott zu erzürnen sagtest du, dass Er sich vor ihnen erschrocken hat". - Str. 40 in dem angeführten arabischen Sprichwort בשל ההגריאים) ist einfach בהדים in הראים zu emendieren: "der Strauss gebört weder zu den fliegenden (vgl. באשר ידאה הנשר Deut. 28,49), noch zu den Lasttieren (vgl. dio Aenderung der LXX יירכיבם על נושאי בני אדם). [So auch jetzt Goldziher, l. c., im Namen Immanuel Löws.] Alle von D. angeführten Konjekturen sind also gegenstandslos.

— Str. 41, n. 204. Dass Saadja auch in s. Pentateuchkommentar Gen. 15,11 auf die Auferstehung bezog, sagt ausdrücklich Jeset z. St. (angeführt in Kohler-Festschrift, p. 257): ומע דלך אדעא (אי ראס אלמתיבה) בשנת דלך אדעא (אי ראס אלמתיבה) בשנתו בשנתו בשנתו עלי תחיית המתים בשנתו 1. עברם בשנתו עלי תחיית המתים בשנתו בשיקויו יכאיבו וירב עצבונו באיבו וירב עצבונו המתים aber wieso sollen dadurch Schmerzen verursacht werden, vielmehr steckt in irgend ein שיקויו ähnliches Wort (vielleiht שישו und dachte hier Saadja an Verse wie Prov. 13,24. 19,18. 23,14. 29,15. — Str. 55 באמל heisst "und bedeutet hier nicht Essbares" (ist also nicht nötig in אינם באול בער באום בער בער השומע בקול הכם הרוים). — Str. 61 (ישר השומע בקול הכם הרוים) bezieht D. auf Isak, der Abraham gehorsam war und sich auf dem Altar binden liess, aber מכם חרוים bedeutet ja Gott (s. ob.), dann steht ja in Gen. 22 nichts von Isaks Gehorsam, vielmehr sagt es nur der Midrasch (Gen r. 55, 6: וולכו שניהם יחדו. זה לעקור ווה ליעקד זה לשחום וזה להשחם.). Ich glaube also es auf Abraham beziehen zu müssen, der den Befehl Gottes ohne Murren auszuführen sich bereit erklärte (Gen. 22, 1-8) und dazu passt auch Str. 62, wo gesagt wird, dass Gott jemand durch sein Wort, d. h auf natürlichem Wege, töten kann und ihm dann in der zukünftigen Welt seinen Lohn giebt. Er kann ihn aber auch durch seinen Boten töten (wie in unserem Falle Isak durch Abraham) und dann belohnt Gott sowohl den Getöteten (Isak), als auch den, der seinen Befehl ausgeführt hat (Abraham). - Str. 64 הנני אורש erklärt D. ganz richtig "ich spreche" und leitet es von ארשת Ps. 21, 3 ab. von כרשיון Ezra 3, 7 ableitet und demgemäss auch übersetzt (ed. Lehmann, p. II: אדת מון הוא מלך פרס פגעלתת אדגא כולה כרשיון כורש מלך פרס פגעלתת אדגא bei ibn Ezra z. St. ohne Quellenangabe). — Str. 67 übersetzt D. "du weisst nicht, was du sprichst" und leitet כבא von עבא ab (wie חבים von נבט was aber unwahrscheinlich ist. Es scheint vielmehr hier מביא die Bedeutung "vorbringen, vorlegen" zu haben. — Ebensowenig kann Str. 68 להפיץ abgeleitet werden und "retten"

DOBRINSKY, J., מן המצור Aus der Enge". 2 Kanzelreden, (geh. zur Propagierg. der 3. Kriegsanleihe). Hrsg. vom Vorstande d. israelit. Tempel-Vereins für die beiden Gemeindebezirke Mariahilf u. Neubau in Wien. Wien, R. Löwit, 1915. 22 S. 8°. M. 0,40.

DUKAS, R., Die Motive der preussischen Judenemanzipation von 1812 mit Berücksichtigung ihres Verhältnisses zu den Ideen der Judengesetzgebung der französischen Revolution. Berlin, L. Lamm, 1916. 65 S. 8°. M. 2,50.

Die zahlreichen, von I. Freund veröffentlichten Dokumente, ermoglichen einen Einblick in die Entstehung des Gesetzes vom 11. März 1812. An dieses Material anknüpfend unternimmt es die Verfasserin, die Motive der preussischen Judenemanzipation zu prüfen. Die in der Literatur vorherrschende Meinung führt sie auf den Einfluss der Ideen der französischen Revolution zurück, demgegenüber unterscheidet die Verf. zwei Phasen der Emanzipationsversuche, deren zweite unter Hardenberg sich an die französische Ideeenwelt und die Gesetzgebung des Kgr. Westphalen anlehnt, während die Reformarbeiten der Zeit, die an den Namen Steins anknüpft, damit wenig zu tun haben. Der letzte Satz wird an der Hand des Schrötterschen Entwurfs eines Judengesetzes (S. 18 ff.) und der darüber erstatteten Gutachten (S. 22 ff.) eingehend erörtert. Zur Erhärtung des ersten dient vor allem die Uebernahme einiger Artikel des westphal. Judendekrets in die Hardenberg vorgelegten Entwürfe (S. 57) und die Beseitigung einiger einschränkender Bestimmungen, die noch aus den früheren Reformvorschlägen stehengeblieben waren (S. 58 ff.). So richtig der Grundgedanke der Arbeit ist, dass die preussische Judenemanzipation nicht auf Grund einer abstrakten Gleichheitsidee, sondern als Staatsnotwendigkeit und in Berücksichtigung der bestehenden Verhältnisse betrieben und schliesslich vollzogen worden ist, so wenig scheint mir die These der Schrift restlos bewiesen. Das Arbeitsgebiet ist auch zu eng abgesteckt, ganz ohne Berücksichtigung der allgemeinen Verhältnisse und der treibenden Persönlichkeiten lässt sich die Frage nicht lösen, die Motive greifen zu sehr in einander. So ist doch zu be-achten, mit welcher Kleinlichkeit und Engherzigkeit in den drei gescheiterten Reformversuchen die Rechte der Juden abgemessen werden (S. 12 ff.), und wie mit einem Male der Grundsatz der Gleichberech.

tigung in Schrötters Entwurf hervortritt. Auch dass die Städteordnung von 1808 keine Ausnahmen für die Juden bestimmte, war ein wichtiger Schritt. Andererseits beherrscht die Tendenz der Auflösung der jüdischen Nationalität auch die Judengesetzgebung Napleons I. Der Hinweis auf die westphäl. Gesetzgebung war Hardenberg durch Dav. Friedländer (Freund, 11, S. 335) und Jacobsohn nahegelegt. Dies und manches andere hätte in der sonst verdienstlichen Arbeit Berücksichtigung verdient.

EICHRODT, W., Die Quellen der Genesis von Neuem untersucht.

(= Zeitschrift f. d. alttestamentl. Wissenschaft. Beiheft 31.)
Giessen, A. Töpelmann, 1916. 111, 156 S. 8° M. 5,60.

EPPENSTEIN, S., Abraham Maimuni, sein Leben und seine Schriften, nebst Proben aus seinem Pentateuchkommentar. Berlin, Lamm, 1914. (1) u. 72 S. gr. 8°.

Abraham Maimûni war vor allem der Sohn seines grossen Vaters und wurde daher entweder unter- oder überschätzt. Er erbte von seinem Vater dessen vornehmen und milden Charakter, dessen Bescheidenheit, dessen Würden als Nagid und Arzt, dessen Liebe zur Wissenschaft, aber nicht dessen weiten Blick und nicht dessen alles durchdringenden Geist. Trotzdem sind sowohl seine Persönlichkeit als auch seine literarischen Leistungen sehr beachtenswert und verdient er vollauf eine Monographie, die ihm hier von Eppenstein in reichlicherem Masse als bisher /aber nicht in möglichst erschöpfender Weise, wie E. p. 1 behauptet) zuteil wird '). Sie zerfällt in zwei Abschnitte. In dem ersten, überschrieben "Leben und Wirken Abraham Maimunis" (p. 2—32), werden zunächst die vorhandenen biographischen Daten zusammengestellt, doch nicht vollständig. So hätten die Worte ibn abu Osaibias (ed. Müller, II, 118; vgl. Steinschneider, Arab. Liter. der Juden, p. 221) hier ihren Platz finden sollen. Von den Schriften Abraham werden zupäahet die heiden polymischen gegen Derrich be Rehtlichen hams werden zunächst die beiden polemischen gegen Daniel ha-Babli behandelt. Die eine, ברכת אברהם, wird sehr gut charakterisiert, die andere dagegen, con neve, fast mit einem Satz abgetan (p. 7), wiewohl sie halachisch nicht minder wichtig ist. Die Responsen Abrahams (p. 9), zu denen noch das ed. Margulies (MGWJ 44, 11) hinzuzufügen ist, behandeln nicht nur talmudische Gegenstände, sondern auch theologisch-philo-(s. mein Zur jud arab. Literatur, p. 73) und ein anderes über Schlachtregeln ib. 2861 (s. ZiHB 10, 142). E., der schon früher in der Lewy-Festschrift einiges aus dieser Schrift ediert und ins Hebräische übersetzt hat, bandelt auch hier darüber ziemlich ausführlich (p. 11-26) und gibt einige weitere, sehr interessante Proben, doch hätte er auch den Inhalt der erhaltenen Teile angeben sollen. Sodann hätte er

¹⁾ Früher erschienen über Abraham zwei Monographieen im J. 1896: ein Schulprogramm von C. Werner und eine ungarische Dissertation von Béla Rapoport; beide sind mir unzugänglich (über d. zweite s. ZtHB II, 49).

nicht behauptet, dass diese Schrift Abrahams sich in erster Reihe auf den Gottesdienst beziehe. Ebenso sollte der החל הרות דרשות החל der doch einen Bestandtell des Kitâb al-Kifaja bildet, zusammen mit diesem und viel ausführlicher, als es E. tut (p. 29), behandelt werden. Weiter bespricht E., aber ebenfalls sehr kurz, das ה und erwähnt nur nebenbei die verlorengegangenen Schriften Abrahams, zu denen doch das von Sambari (ed. Neubauer, p. 134) erwähnte inn אלינארסין hinzuzufügen ist. Den zweiten Abschnitt seiner Schrift widmet E. dem "Kommentar Abraham Maimunis zu Genesis und Exodus" (p. 33-68), von dem er gleichzeitig Proben in der Hoffmann-Festschrift ediert hat. E. charakterisiert diesen Kommentar, der sich ebenfalls nur unvollständig in der einzigen Handschrift Bodl. 276 erhalten hat, nach allen Seiten hin. So seine Beziehungen zur philosophischen Spekulation, von denen Abraham nur wenig Gebrauch macht, und zur einfachen Exegese (Peschat). Dann über die Stellung Abrahams zum Midrasch, den er zwar zu würdigen weiss, aber sich doch anch oft ablehnend ihm gegenüber verhält. Das tat aber Abraham nicht nur ausdrücklich in den von E. angeführten Stellen (p. 39 bis 40. 70), sondern auch wo anders. So ist die Erklärung zu Ex. 19, 6 (p. 61: יששטיה דקרא אן בית יעקב הם בני ישראל וכרר ללך ויאות ביאן ... (ובכם ארן gegen den Midrasch, nach dem unter בני ישראל die Frauen, unter בני ישראל dagegen die Männer gemeint sind, gerichtet. Der Kommentar Abrahams enthält auch Sprachliches (p. 41. 11), Vergleichungen mit dem Arabischen (p. 42) und Polemisches gegen Islam und Christentum (p. 43-44). Von den angeführten Erklärungen sind besonders diejenigen interessant, wo Abraham bestrebt ist, verschiedene Vorschriften der Thora mit Gewohnheiten, die noch vor der Gesetzgebung bei den Erzvätern und deren Umgebung geübt wurden, in Verbindung zu bringen (p. 43-46; besonders zu Gen. 44,18). Von den anderen Erklärungen sind besonders interessant die zu Gen 22,14, 32, 8, 36, 15, 37, 29; Exod 11, 7; gezwungen dagegen und zum Teil homiletisch die zu Gen. 27, 28, 35, 18, 49, 5; Ex. 15, 20, 30, 12—Im Einzelnen habe ich noch zu bemerken: p. 8 über Daniel b. Saadja ha-Babli od. Daniel ibn al-Amschâta (nicht Amschati) und Samuel b. 'Ali vgl. jetzt meine Schrift Babyl. Geonim, p. 15 ff. - p. 10 über die Antwort auf die Frage des Josef b. Gersom (nicht Gerson) ib. p. 41 und Simonsen in d. Guttmann-Festschrift, p. 218 ff. — p. 11 man kann nicht im allgemeinen sagen, dass im Mischne Tora kein warmer Ton zum Durchbruch komme, man vgl. z. B. den Schluss von קדים, יניים und dgl. — p. 18 über die bekannte Verordnung Maimonides' inbetreff des Unterlassens des Leisesprechens der Tefilla s. jetzt das arab. Original des Responsums ed. Friedländer in JQR, N. S., V. I ff. und Simonsen l. c., 211 ff. — p. 26 n. I über die Versteigerung der Bibliothek des Abraham he-Chasid (E. schreibt irrtümlich Hachasid) s. meine Bemerkungen ZHB 12, 112-114. - p. 80 lsak b. Israel ibn Schuweich (nicht Schoweik) war Gaon in Bagdad und Verfasser mehrerer Pijutim 1), s. über ihn meine genannte Schrift, p. 42 ff. - p. 51 n. 5 über das Klagelied des Elazar b. Jakob ha-

יצרן) Firkowitsch will in Tschufut Kale einen Pijut mit dem Akrostichon מיום לרבינו יצחק ראים הישיבה בר ר' ישראל סנגארי und mit der Ueberschrift יישראל סנגארי gefunden haben (s. אבני זברון, Vorrede, p. 28). Da nun das Wort כנגארי verdächtig ist (s. Harkavy, Altjüd. Denkmäler, p. 272, n. 2), so ist das eher ein Pijut von unserem Gaon.

Babli auf Abraham Maimuni s. ib. p. 9, wo ersichtlich ist, dass der Neudruck Halberstams nur etwas mehr als die Hälfte des Liedes enthält. — Zuletzt sei darauf hingewiesen, dass der oben genannte 'Alâ al-Dîn Muwikkit auch den Pentateuch Kommentar Abrahams gekannt hat und aus ihm eine Stelle zu Gen. 2,6 anführt (s. JQR 13,501) Von diesem Kommentar, soweit er erhalten ist, bereitet nun E. seit Jahren eine Edition vor. Möge es ihm gelingen, sein Vorhaben, das sowohl zur jüdisch arabischen Literatur als auch zur Geschichte der Bibelexegese einen wichtigen Beitrag bilden wird, recht bald zur Ausführung zu bringen. An Dank der Fachgenossen wird es ihm nicht fehlen.]

EPSTEIN, J. N.; Der gaonäische Kommentar zur Ordnung Tohoroth. Eine kritische Einleitung zu dem R. Hai Gaon zugeschriebenen Kommentar. Berlin, Mayer u. Müller 1915. VI u. 160 S. 8°. M. 5.

[Im Jahre 1856 wurde der in der Ueberschrift genannte Kommentar im קובץ מישי ידי גאונים von J. Rosenberg mehr "schlecht" als "recht" herausgegeben und als ein Werk des Gaon Hal ausgegeben. Indes fehlte es nicht an Stimmen des Zweifels an der Autorschaft dieses Gaons, dem u. a. auch Ginzberg in seinen Geonica I, S. 172-173 mit erwägenswerten Gründen Ausdruck gegeben hat. Nun hat sich Epstein, dem wir bereits eine Anzahl grösserer und kleinerer, sämtlich beachtenswerter Beiträge literarhistorischer und lexikalischer Art auf dem Gebiet der geonäischen Literatur verdanken, der lohnenden Aufgabe unterzogen, dieser geonaischen Schrift eine eindringende Untersuchung zu widmen, womit er zugleich einen überaus schätzenswerten Beitrag zur Literatur dieser Zeit überhaupt geleistet hat. In 8 Abschnitten verbreitet sich der Verfasser über alle in Betracht kommende Fragen dieses bedeutenden Werkes in literarischer und sprachlicher Hinsicht, wobei er zu höchst wichtigen und unanfechtbaren Resultaten gelangt. — Nachdem Epstein, besonders an der Hand des Wb. von Ibn Ganab, nachgewiesen hat, dass der Kommentar keineswegs Hat zuzusprechen ist, da jener, ein jüngerer Zeitgenosse des Gaon, den Versasser nur als einen Ostländer bezeichnet, ausserdem seine Zitate aus dem wirklichen Mischnakomm. Hats im direkteu Gegensatz zu den Erklärungen des מירוש על מהרות stehen, und als besonders ins Gewicht fallend die mannigfachen palästinensischen Beziehungen darin hervorgehoben hat, unternimmt er es, Heimatsort und Zeit des Verfassers, so weit als möglich, zu bestimmen. Hierbei weist nun Epstein nach, dass der Kommentar vielfache Berührungen mit Saadias Erklärungen der 70 Hapaxlegomena zeigt, sowohl in der Deutung von Mischnaworten, wie auch in der Anwendung von biblischen Aequivalenten zu talmudischen Wörtern, ebenso wie manche Erklärungen des Komm. mit denen Saadias im Komm, zum Sefer Jezira und in seinem Agron überein-stimmen. Wenn nun einige Bemerkungen im Komm. von den uns vorliegenden Ansichten Saadjas abweichen, so ist E. wohl berechtigt, dies verschiedenen Rezensionen von S's Bibelkommentaren oder einer späteren Meinungsänderung des Gaon zuzuschreiben. Hierzu sei noch bemerkt, dass ich bereits in meinen "Studien über Dunasch's Kritik gegen Saadia", Monatsschr. 1902, S 79 fgg. darauf hingewiesen habe, wie Dunasch mehrfach einen von dem unsrigen abweichenden Wortlant von Saadias Kommentaren vor sich gehabt haben muss. - Jeden-

falls lag es infolge dieser engeren Peziehungen des Tohorotkomm, zu den Schriften des grossen suranischen Gaons recht nahe, dass der Glossator einmal seiner Anschauung, dass Saadia der Verfasser ge-wesen sei, Ausdruck gegeben hat. Muss jedoch aus anderen Gründen von der Autorschaft Saadias abgesehen werden, so kann jedenfalls nur die Zeit kurz nach der Wirksamkeit dieses Gaons in Betracht kommen, da die letzte in dem Werk zitierte Autorität, allerdings auch die einzige, Nachschon von Sura ist (gest. 882). - In dem Abschnitt. der der Charakteristik des Komm. gewidmet ist geht Epstein auf die Eigentümlichkeit desselben, seine Art der lexikalischen Bearbeitung näher ein, weist auf die umfassenden Sprachkenntnisse des Verf. hin, der, ausser dem Syrischen und Arab., auch das Griechische gut kennt, ferner auf die reiche, mitunter kunstvolle Sprache des Verfassers, der auch für die Realien im Talmud viel bedeutsames Material liefert. Aus dem sprachlichen Material glaubt nun E. schliessen zu können, dass der Kommentator ein suranischer Gelehrter war, der sich jedoch einige Zeit in Palästina aufgehalten hat, wo er Gelegenheit fand sich näher mit dem Jeruschalmi und palästinensischen Gebräuchen bekannt zu machen, aber auch dort vorhandene Glossare, in denen auch das Griechische, das ja chewals dort und in Egypten gesprochen wurde, zur Wiedergabe der Bedeutungen herangezogen worden war, kennen zu lernen; solche Erklärungen hat dann der Verfasser wörtlich aufgenommen. Epstein weist auf derartige Glossare, die sich in manchen Papyri finden, besonders aber auf das von Popadopulcs-Kerameus in der Harkavyfestschrift veröffentlichte Fragment eines griechischen Mischnavokabulars hin, das im 6. oder 7. Jahrhundert entstanden sein soll. — Aus diesen Ausführungen Epsteins würden wir auch einen Einblick in die litera-rische Tätigkeit Palästinas und des ihm nahestehenden Egyptens vom 6. bis Ende des 9 Jahrhunderts gewinnen, die uns sonst als eine fast gänzliche terra incognita auf halachischem Gebiete gelten. - Sehr interessant ist auch der Nachweis Epsteins, dass eine grössere Zahl von Lesarten und Varianten des Kommentators direkt auf die Mitteilungen der sogen. Tannaim oder ewen, der Mischna- und Baraitharezitatoren, zurckgehen, die wir uns nicht als bloss mechanische Hersager der Texte zu denken haben, sondern auch als Ueberlieferer von richtigen, alten Erklärungen - Besonders lehrreich sind die Ausführungen Epsteins über das Linguistische des Kommentares, die als wesentliche Bereicherung der Geschichte der talmud. Lexikographie betrachtet werden können, so, was er über das Arabische und Syrische jener Zeit uns zu berichten weiss, besonders über die Kenntnis dieses letzteren ldioms noch in der spätgeonäischen Zeit. Es ist nicht zuviel gesagt, wenn wir behaupten, dass der betreffende Teil des Werkes spez. für das syr. Lexikon sehr weitvoll ist. — Bei den Ausführungen über die Benutzer des Komm. ist besonders wichtig, was E. betreffs des Gebrauchs, den der Verfasser des ערוך von jenem machte, zu sagen hat, indem dieser, der übrigens die Schrift fast wortlich ausschreibt, die arabischen Erläuterungen zumeist, und die persischen Deutungen ständig weggelassen hat, und ferner der Nachweis, dass — entgegen der Ansicht Frankels — auch Maimuni das Werk gekannt und sich seiner bedient hat. — Sehr lehrreich sind auch die Bemerkungen Epsteins über die im Komm sich findenden Glossen, die er mit seiner philologischen Treffsicherheit von dem eigentlichen Werk des Verfassers zu scheiden weiss. Da dieser spatere Glossator sich des Arabischen und Griechischen bedient, aber auch Bekanntschaft mit dem

Lateinischen und Italienischen verrät, so schliesst Epstein mit Recht, dass er sicher das südliche Italien, resp. Sizilien, das sogen. איםליא pr to, seine Heimat nannte. Es ergibt sich aber auch daraus, dass Nathan b. Jechiel in seinem 'Aruch gerade die in der ed. Rosenberg vorliegende Rezension des Komm., die diese Glossen enthält, vor sich hatte. Hingegen hat das von Wertheim in seinem בנוי ירויבלים aus einem Genisastück herausgegebene Fragment diese Zusätze nicht. Wie E. ferner nachweist, muss der Glossator einen sehr alten Kommentar zum Sifra, wie auch einen Mischnakomm. des R. Mazliah ibn Basak aus Sizilien, des bekannten Schülers des Gaon Hai, benutzt haben. - Wenn wir noch hinzufügen, dass Epstein sich näher über die Versionen der Einleitung, über die verschiedenen Mss. resp. Rezensionen des Komm., worunter Randglossen in einem Exemplar des Jeruschalmi ed. Ven. aus dem Besitz Halberstams zu nennen sind, und über die erheblichen Mängel der ed. Berlin verbreitet, die Ortho-graphie des Komm. bespricht und im Anhang Bemerkungen über den Namen des Kommentars gibt — der vielleicht auch מתובה הי האת היו המשות ge-nannt wurde — und auf das Vorhandensein eines Kommentars Hai's zur Mischna hinweist, — so dürfte wohl im allgemeinen der Inhalt von Epsteins Arbeit angegeben, aber keineswegs erschöpft sein. Denn diese ist eine Quelle der wertvollsten Belehrung, wie sie nur ein gleicherweise auf talmudisheem und philologischem Gebiete tüchtig Bewanderter bieten kann.

Nur einige Kleinigkeiten möchten wir unsererseits bemerken: S. 27 will E. die im Sefer Hassidim erwähnte Erzählung von Hat's Anwesenheit in Jerusalem während des Hüttenfestes aus dem Grunde nicht gelten lassen, weil es gerade der Kallamonat war. Indes waren die Kallamonate doch gerade vor dem Feste, also Im Herbst der Ellul! — S. 42 Anm. 2 arwähnt Epstein, dass 'Amram im אויים Gebräuche deutscher Juden kennt. Indes ist dieses Zitat mit der Erwähnung der אויים אויים לפיל שבארץ אויים sicher ein späterer Zusatz, da zu 'Amrams Zeit höchstens eine Ansiedlung in Regens burgexistert haben dürfte, geschweige denn, dass von אויים היא יש in diesem Lande gesprochen werden kann. — Von Druckfehlern wären zu bemerken: S. 27 und passim: statt "Bernstein" muss es heissen "Bornstein. S. 35 statt "Ronen" lies "Ronen". S. 54, Anm. 1: statt "al-Lama" lies "Luma". S. 55, Anm. 8: statt "Eknin" lies "Aknin". S. 57: statt in lies when S. 92 Col. II zu Ohol IX, 15: statt unter lies wienen.

Diese geringfügige Zahl von Verbesserungen in dem an Texten und minutiösen Angaben so reichen Werke zeigt, wie korrekt Epstein in jeder Beziehung gearbeitet hat. Er hat uns zum aufrichtigsten Dank mit seinem Werk verpflichtet und mit Recht die höchsten brwartungen für seine Edition des Kommentars selbst in uns erweckt, die er im Auftrage des Vereins "Mekize Nirdamin" bereits unternommen hat. Möge die Vollendung derselben, auch bei der Ungunst der jetzigen Zeit, nicht zu lange dauern.

Eppenstein!

FAERBER, R., Heil dir Land, dessen Herrscher e. Edler! (Ecclesiastes 10, 16—17.) Gottesdienstl. Festrede, geb. anlässlich d. 86. Geburtstages Sr. Maj. des Kais. Franz Josef I. am 18. VIII. 1915. Mähr.-Ostrau, R. Faerber, 1915. 12 S. 8°. M. 0,50.

- FISCHER, M., Heinrich Heine. Der dtsch. Jude. 1-3. Taus. Stuttgart, J. G. Cottasche Buchh. Nachf., 1916. 64 S. 8°. M. 0,80.
- FLEISCHMANN, P., Alttestamentliche Lyrik. (= Religionsgesch. Volksbücher f. d. dtsch-christl. Gegenwart. 6. Reihe. Prakt. Bibelerklärung. Heft 8.) Tübingen, Mohr, 1916. 60 S. 8°. M. 0, 50.
- FLUGSCHRIFTEN z. Aufklärung über ostjüd. Fragen Nr. 1. Birnbaum, N., Was sind Ostjuden? Zur ersten Information. Wien, R. Löwit, 1916. 16 S. M. 0,25.
- FRIEDEMANN, A., David Wolffsohn. Mit e. Bilde u. d. Faks. e. Briefes v. D. Wolffsohn. Wien, R. Löwit, 1916. 18 S. 8°. M. 0,60.
- FRIEDLAENDER, I., The Jews of Russia and Poland. A birdseye view of their history and culture. London, Putnam, 1915. 230 S. 8. s. 5.
- FRIEDMANN, E., Der Neujahrs- u. Versöhnuugstag d. Karäer v. Al-Melamed Fadil. Nach e. Berl. Hdschr. (Or. 405) Einlig., Text u. Uebers. (Diss.) Freiburg (Schweiz) 1915. 70 S. 8°.
- GELLES, S., Vom wahren Leben. Gedanken u. Themen zu Predigten f. d. ganze Jahr. Berlin, L. Lamm, 1916. 69 S. 8°. M. 2.
- GOLDMANN, N., Von d. weltkulturellen Bedeutg. u. Aufgabe d. Judentums. (= Weltkultur u. Weltpolitik. Deutsch u. österr. Schriftenfolge. Hrsg v. Ernst Jäckh u. v. Inst. für Kulturforschung in Wien. Dtsch. Folge 8.) München, F. Bruckmann, 1916. 53 S. 8°. M. 1.
- GOLDSCHMIDT, J., England-Mephisto. Nach e. Schrifterklärung geh. am 9. I. 1915 in d. Synagoge z. Offenbach. Offenbach a. Main, R. Rothschild, 1915. 8 S. 80. M. 0,30.
- GOETHALS, A., Le Pseudo-Joséphe. (Antiquitées XVIII, § 63 bis 84). Bruxelles, Lamertin, 1914. 49 S. fr. 2,50.
- GRAY, G. B., The Forms of Hebrew Poetry, considered with special reference to the critism and interpretation of the Old Testament. London, Hodder and St., 1916, 8°. 7 s. 6 d.
- GUGGENHEIM. Aus der Vergangenheit der Israelitischen Gemeinde zu Offenbach am Main. Zur Einweihung der neuen Synagoge. [Offenbach a. M.], J. Rothschild, 1915 (Berlin, L. Lamm), 112 S. m. 2 eingedruckt. Plänen u. 11 Tafeln. 8°, M. 6.

GUNKEL, H., Israelitisches Heldentum und Kriegsfrömmigkeit im Alten Testament. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1916. 52 S. 8°. M. 1,50.

[Erschien zuerst in d. Internat. Monatsschrift f. Wissenschaft, Kunst

u. Technik, 9. u. 10. Jhrg.]

- GUITMANN, J., Die religionsphilos. Lehren des Isaak Abravanel. (= Schriften, hrsg. v. d. Ges. zur Förderung d. Wissenschaft d. Judentums.) Breslau, M. u. II. Marcus, 1916. XII, 116 S. 8°. M. 4,80.
- HALÉVY, J., Recherches bibliques. t. V. Paris, Leroux, 1916. 8°. fr. 20.
- HEBERT, J., La religion avant Jésus-Christ. Paris, Lethielleux, 1916. 8°. fr. 3,50.
- HEINISCH, P., Die Idee d. Heidenbekehrung im Alten Testament.

  1. u. 2. Aufl. (= Biblische Zeitfragen, begr. v. Joh. Nikel
  u. Ignaz Rohr. VIII. Folge. 1. u. 2. Heft.) Münster,
  Aschendorffsche Buchh., 1916. 79 S. 8°. M. I.
- HIRSCH, J., Die Kriegspsalmen u. d. jüd. Volksseele. Vortrag. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1916. 24 S. 8°, M. 0,80, [S.-A. a. d. Freien Jüd. Lehrerstimme. 5. Jhrg.]
- -, -, Die Juden und der Krieg. Festpredigt zur Feier des 85. Geburtstages Sr. Maj. des Kaisers Franz Josef 1. Wiznitz [Wien, R Löwit], 1915. 15 S. 8°. M. 0,40.
- HOONACKER, A., Une communauté Judéo-Araméenne à Eléphantine en Egypte au VIe et Ve siècles avant J.-C. New-York, Oxford Univ. Press, 1915. Doll. 1:
- JACOB, B., Quellenscheidung u. Exegese im Pentateuch. Leipzig, M. W. Kauffmann, 1916. 108 S. 8°. M. 3,50.
- JÄGER, K, Der Krieg in biblischer Beleuchtung. Herborn, Buchh. d. Nass. Kolportagever., 1915. 72 S. 8°. M. 0,60.
- JAHRBUCH f. jüd. Gesch. u. Literatur. Hrsg. v. Verbande der Vereine f. jüd. Gesch. u. Literatur in Deutschland. Mit Beiträgen v. Simon Bernfeld u. a. Berlin, M. Poppelauer, 1916. XVJ, 246 u. 35 S. 8°. M. 3.
- JUDÄUS. Jüdische Kriegstrophäen. Frankfurt a. M., J. Kauffmann (Leipzig, M. W. Kauffmann), [1915]. 39 S. 8°. M. 0,75.
- JUDE, Der. Eine Monatsschrift. Hrsg. v. M. Buber. 1. Jhrg. April 1916 bis März 1917. Wien, R. Löwit, [1916]. 64 S. 8°. Viertelj. M. 2,50, Einzelheft M. 1.

- JUDEN, Die, im Kriege. Denkschrift des jüd.-sozialist. Arbeiterverbandes Poale-Zion an d. Internat. sozialist. Bureau Hrsg. v. Verbandsbureau Haag, Verlag d. Jüd. Soz. Arb.-Verband. Poale-Zion (Berlin, Jüd. Verlag), 1915. 94 S. 80. M. 1.
- KAUFMANN, D., Gesammelte Schriften. Hrsg. v. M. Brann. Bd. 3. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1915. XI, 611 S. 80. M. 6,60.
- KITTEL, R., Geschichte d. Volkes Israel. 1. Bd. Palästina i. d. Urzeit. Das Werden des Volkes. Quellenkunde u. Geschichte d. Zeit bis z. Tode Josuas. 3. Aufl. (= Handbücher d. alten Geschichte. 1. Ser. 3. Abt. 1. Bd.) Gotha, F. A. Perthes, 1916. XVI, 696 S. 8°. M. 18.
- KOHL, H. u. WATZINGER, C., Antike Synagogen in Galiläa. Mit 18 (1 farb. Taf) u. 306 Abb. im Text. (= 29. wissenschaftl. Veröffentlichung d. dtsch. Orient-Gesellschaft) Leipzig, J. C. Heinrichs, 1916. VII, 231 S. M. 60.
- KÖNIG, E., Geschichte d. alttestamentl. Religion, kritisch dargestellt. 2. durchaus neubearb. Aufl. Gütersloh, C. Bertelsmann, 1915. VIII, 689 S. 80. M. 10.
- KOSSOWSKY, W., Les persécutions des Juifs en Russie. Bern, Carl Moor, 1915.
- LAMM, L., Verzeichnis jüd. Kriegsschriften. 1. Heft. Berlin, L. Lamm, 1916. 14 S. 8". M. 0,60.
- LEHMANN, P., Akabjahs Ruf. (Neue Taschenausg.) Halle, Hendel Verl. [1916]. 178 S. 8°. M. 2.
- -, -., Akabjah. (Neue Taschenausgabe). Halle, Hendel Verl., [1916] 178 S. 8" M. 2.
- LEIMDÖRFER, D., Der Kaiser in d. Bibel. Kriegspredigt 1916. Zur Feier d. Geburtstages Sr. Majestät Kaiser Wilhelms II. 27. 1. 1916. Geh. im israelit. Tempel zu Hamburg, C. Kloss, 1910. 11 S. 80. M. 0,50.
- LEWI ben Gerson. Die Kämpfe Gottes. Uebers u. Erklärg. d. handschriftl. rev. Textes v. Benzion Kellermann. 2. Tl. (= Schriften d. Lehranstalt f. d. Wissenschaft d. Judentums 5. Bd. 1-3. Heft). Berlin, Mayer u. Müller, 1916. X. 352 S. 8°. M 9.
  - * [Bd. 1 vgl. ZfHB. XVIII, 19].
- LICHTENSTEIN, M., Die Grundlagen und die Entwickelung der Bedeutung des Wortes im Alten Testament. 1. Diss. Berlin 1915. 72 S. 8°.

LIEBMANN, M., Hebräische Lesessbel f. d. zwei ersten Schuljahre. 9. Aufl. Vermehrt u. vollst, neu bearb, v. Simon Dingfelder. Mit neuen Bildern v. Jakob Granat. Frankfurt a. M., J. Kaussmann, 1915. 49 u. 7 S. 8°. M. 0,70.

LINDEN, J., Het beilige land, bezien bij het licht van Bijbel en historie. Met 20 autotypien. Kampen, J. H. Kock, 1915.

3)4 S. 8°. f. 3,15.

MANNHEIMER. Der Tempel des Friedens. Weiherede zur Einweihung der Synagoge in Wilhelmshaven-Rüstringen am 7. September 1915. Oldenburg [1915]. 11 S. 8°.

-, Gedichte und Lieder für die Soldaten- und Verwundeten-Abende zu Oldenburg. 2. vermehrte Aufl. Berlin, Louis Lamm, [1915].

(10) S. 8°.

-, Kriegsgebete vom Grossherzoglichen Landrabbinate Oldenburg 1914. [Oldenburg 1914.] (2) S. 8".

MIESES, M., Die Entstehungsursachen der jüdischen Dialekte. Wien, R. Löwit, 1915. IV, 120 S. 80 M. 4.

MITTEILUNGEN d. Gesamtarchivs d. deutschen Juden. Hisg. v. Eugen Täubler. 5. Jg. 1914. Leipzig, G. Fock, 1915. III, 197 S. 8°. M. 4.

PALÄSTINAJAHRBUCH d. deutschen evangelischen Instituts für Altertumswissenschaft d. Hl. Landes zu Jerusalem Im Auftrage d. Stiftungsvorstandes hrsg. v. Gustaf Dalman. 11. Jg. (1915). Mit 7 Bildertafeln u. 1 Plan v. Jerusalem. Berlin, E. S. Mittler u. Sohn, 1915. VIII. 178 S. 8°. M. 3.

PAQUET, A., Die jüd. Kolonien in Palästina. (=Deutsche Orientbücherei. Hrsg. v. Ernst Jäckh. IX.) Weimar, G. Kiepen-

heuer, 1915. 42 S. 80. M. 0,75.

PASSAHFEST, Zum, 1916. Ein Gruss an die jüdischen Soldaten im deutschen Heere vom Verband der deutschen Juden. Berlin [1916].

RIDDERBOS, J., Israel en de Baäls, afval of ontwikkeling. Rekt.-Rede. Nijverdal, Bosch, 1915. 95 S. 8º. fl. 0,80.

ROSENBERG, J., Der Weltkrieg im Spiegel des Psalmbuches. Vortrag. Berlin, L. Lamm, 1916. 18 S. 8°. M. 0,60.

ROSENTHALER, J., Illustrierte hebr. Lesefibel. Nach den Grundsätzen d. Anschauung u. d. Phonetik hrsg. 3. verb. Aufl. Frankfurt a. M., A. J. Hofmann, 1916. VII, 56 S. 8°. M. 0,70.

SCHAMSCHON, J, Beiträge zur Geschichte d Judenverfolgungen in Polen während der Jahre 1648-1658. (Diss.). Bern, 1912. 104 S. 8°.

SCHECHTER, S., Seminary Addresses and other Papers. (vgl. ob. Jahrg. XVIII, S. 73.)

[Ein Band von Reden, die der Verfasser während seiner fünfzehnjährigen Wirksamkeit in New York bei den verschiedensten Gelegenheiten gehalten hat. Er beginnt mit dem Satze "Reden ist nicht mein
Métier". Der Verf. redet tatsächlich nicht wie ein Handwerker, sondern wie ein Künstler. Er ist ein Meister des Wortes und der Gedanken und versteht es immer, durch eine überraschende Wendung,
durch einen glücklichen Vergleich, durch ein packendes Zitat den
Hörer fortzureissen. Die Bedeutung der Sammlung beruht aber nicht
in der glanzenden Form, sondern im Inhalt der Reden. Sie erheben
die Forderung nach Selbständigkeit der jüdischen Religions-, insbesondere der Bibelforschung. Sie legen sodann Zeugnis ab von der
Begeisterung des Verfassers für den Gesamtgeist des Judentums, von
seinem Bekenntnis zum Irrationalen. Er verkündet das ewige, unvergängliche Judentum, das unabhängig ist von Zeitgeist und Parteibildungen, dem sein tiefer Gehalt die Unzerstorbarkeit verbürgt. Dieses
letzte und zugleich persönlichste Werk Schechters wird den
Schmerz um seinen unerwarteten Verlust noch erhöhen. I. E.

SCHOWUAUSFEST, Zum, (dem Tage der Offenbarung) 1916, ein Gruss an die jüdischen Soldaten im deutschen Heere vom Verband der deutschen Juden. [Berlin 1916.]

SCHULMAN, L., Zur türk. Agrarfrage. Palästina u. d. Fellachenwirtschaft (= Archiv f. Wirtschaftsforschung im Orient. Hrsg. v. Reinhard Junge. . . Ausscrordentl. Veröffentlichg. Nr. 2.) Weimar, G. Kiepenheuer, 1916 XXVIII, 182 S. M. 4,80.

SCHWADRON, A., Mauschel-Predigt e. Fanatikers. Wien, R. Löwit, 1916. 32 S. M. 0,80.

SCHWARZ, A. Z., Die hebräischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien (Erwerbungen seit 1851). [= Sitzungsbericht der kais. Akademie d. Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Klasse. 175 Bd. 5. Abt.] Wien, A. Hölder, 1914. 136 S. u. 1 Taf. 80.

[Wien besitzt in den Sammlungen der Hotbibliothek und einzelner anderer, wie der der Israelitisch-theologischen Lehranstalt (früherer Besitz Schor und Jellinek), der Bibliothek der israelitischen Kultusgemeinde, vor allem aber der Privatsammlung Abraham Epsteins (früherer Besitz Halberstam, Luzzato u. a.) hervorragende Schätze an hebräischen Handschriften. Albrecht Krafft und Simon Deutsch gaben bereits 1847 eine Beschreibung der hebräischen Kodiees der Hofbibliothek. J. Goldenthal beschrieb 1851 die neu erworbenen und gab Ergänzungen zum Kraffischen Katalog. Beide Arbeiten leiden an Unübersichtlichkeit, und lassen oft an Genauigkeit zu wünschen übrig. Für die seit 1851 erworbenen hebräischen Handschriften war man bisher auf das kurze handschriftliche Verzeichnis von Friedrich Müller angewiesen, das besonders den Wunsch nach genaueren Angaben rege machte. Es ist deshalb sehr freudig zu begrüssen, dass ein eingehender, in jeder

Weise befriedigender Katalog hergestellt wurde, der die seit 1851 erworbenen 81 Handschriften, unter denen sich einige sehr wertvolle befinden, in der von Steinschneider angewandten Methode behandelt. Schwarz hat seine Aufgabe auch hinsichtlich der in den Beschreibungen gegebenen Literaturangaben so gut gelöst, dass nur weniges nachzutragen und zu berichtigen ist |

II. P Chajes sendet uns folgende Bamerkungen:

1) S. 5 dürfte es sich um eine Frau namens Luna oder Bianca handeln, daher בינו ואין בלבנה ושני בלבנה ואין. לבנה אינם ist nicht Rabbino (wie im Index S. 129 ת 130), sondern Rabbeno, Rabeno, vgl. Della Torre, Scritti sparsi, II. 250 und Cassuto. Incunab. ebr. a Firenze, 1912, S 14 "iacobo rabeno".

2) S. 45 ist zu transcribieren: "ch' il tutto regge"; ib. über מונים vgl. Cassuto l. c. S. 6; in יצחק s. v. בה הואה הא (1 ed. 1 p., p. 112 b) findet sich ein יריאל וינטורי ; יצחק בכטהר ר משה יהושע טוינטורי in Nepi Ghir. p. 112 § במשב.

3) S. 58 Z. 4 v. u. ist für יאטר wohl zu lesen: אוטר (ליגאטר הכל).

4) S. 66 Z בים משלם הים wobl Forte oder Forti. 5) S. 69 steckt in dem שינו פיינו kein ערנו פיינו Fiano? (so Z. 7 von

unten ?)
6) S. 78, 4 gegen Ende verstehe ich das: so! nicht; . . בריך די הב חילא.; פריך די הב חילא: ihersetzt (Christ)?

7) S 111 Z. 10 steckt wohl in מבוא אשר יעזר אל כי der Titel מבוא לאלבו מעצו בנאו ; מעשר stimmt.

8) S. 116, 23; was bedeutet das Ausrufungszeichen nach יעליך? vgl. II Chr. XX. 12.

9) S. 119 Nr. 77 I. Gallico und Valmarin. 10) S. 132 s. v. צינטו I. Cento.

0 7

SEGEL, B., Der Weltkrieg u. d. Schicksal d. Juden. Stimme e. galiz. Juden an seine Glaubensgenossen in den neutralen Ländern, insbes. in Amerika. 4. Aufl Berlin, G. Stilke, 1915. 144 S. So. M. 1,50.

SH.BERSTEIN, S., Gebet u. Wohlton, e. Geburtstagsfeier im Sinne des Raisers Predigt am 27. I. 1916, geh. in der Synagoge zu Schwerin i. M. Schwerin, Drucker: Bärensprungsche Hofbuchdruck., [1916.] 4 S. 80. M. 0,20.

SILVA ROSA, J. S. da. lets over Chagam Jacob Sasportas (1610 - 1698) en zijn tijd Lezing, gohouden in de Joodsch Litteraire Club te Rotterdam. [Overdruk uit het Weekblad voor Israelitische Huisgezinnen.] [Amsterdam 1916.] 22 S. 8°.

SIMON, Julius, Die Juden und die Gebildeten unserer Tage. Berlin-Schöneberg, Alb. Sayffaerth (Otto Fleck), 1916. M. 0,15.

SIMONSON, E., Das jüdisch-polnische Problem. Berlin, L. Lamm, 1916. 16 S. 8º. M. 0,60.

SUSSMANN, A., Das Erfurter Judenbuch (1357-1407). Leipzig, Fock, 1915. 126 S. 8º. M. 3.

Steinschneider's SHA.

Von Im. Löw (Szeged).

Aus der unendlichen Mannigfaltigkeit Steinschneider'scher Arbeiten möchte ich anlässlich des Centennariums zu einer merkwürdigen, aber wenig beachteten Arbeit des unerreichten Poly-

histors einige Bemerkungen machen.

Die Bibliographie hat ihn zur Literaturgeschichte, diese zum Inhalt der ihm vorzugsweise naheliegenden Literaturen geführt und die Beschäftigung mit der Literatur der Simplicia hat sein Interesse für die sogenannten "Synonyma", die Heilmittelnamen der arabischen und aus dem Arabischen schöpfenden lateinischen Schriftsteller erweckt. Die griechischen Quellen lagen ihm fern, noch ferner die Sachen selbst, so dass die 2043 Schlagworte enthaltende Sammlung der Heilmittelnamen der Araber (Sha) sehr der Nachprüfung bedarf. Die Abhandlung ist in mehreren Fortsetzungen, im ganzen 172 Seiten, in der Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes (Bd. XI - XII) erschienen.

Wie genau Steinschneider arbeitete, ist genügend bekannt. Als Beispiel möchte ich nur anführen, dass er mehrfach auf Lücken im arabischen Register meiner Aramäischen Pflanzennamen, die er in den Heilmittelnamen mitverarbeitet hat, hinweist.

Viel studiert wurde die Arbeit bisher nicht. Da ich einer der Wenigen bin, die sie ständig benutzen, möchte ich, ohne irgendwie Vollständigkeit erreichen zu wollen, einige Versehen des sehr nützlichen Verzeichnisses berichtigen. Nr. 1: gr. alysson. - 10 nicht coccos, sondern Cocon des Seidenwurms. -15 ist bei den Arabern aus Anchusa entstellt. — 26 gr. sideritis achilleios. — 28 gr. adarke. — 44 l. arid-barid. — 73 gr. elelisfakos, dasselbe auch Nr. 1779 Z. 2. — 86 Tamarix gehört zu Nr. 19, nicht hierher. - 98 išqaq l. isfaq, es ist = Nr. 73 elel-isfakos, wie Nr. 155. — 112 ist gr. itea. — 114 gr. aster attikos. — 122 gr. agrostis. — 131 l. teriac. — 144 gr. helxine. — 200 אודוד bei Gezzār ist korruptes rhodod-aphne und an derselben Stelle bei Gezzār אלהרן ימול aus ברוהרים = Eselsgift entstellt. - 202 gr. oreoselinon. - 223 Archiv 1839 lies Archiv Bd. 38.-253 מרטאחוו mit z am Ende. -283 אלויז -324: Kastanie! 327 gr. ballote. — 352 gr. buglosson. — 362 בויאנם des Avic. (hebr. Avic. ניאנס) wird aus bunias entstellt sein, nicht aus bryonia. Der lat. Avic. hat peucedanus. - 363 l. bechion. -413 gr. thamnos. — 420 ביאר שנכר ליאר - 497 gr. charakias. — 542 אלהליון. — 554 אלרפלי הרת tosta l. אלהליון Nr. 745? –

645 1. אסצאף. – 657 1. ברוהרו: – 685 a הלחיח. – 687 chalkos. 738 רטאל, 1. לרטאל 1. ליטטאן 1. לרטאל, — 859 ראקותא . – אראואוני 1. האיואוני – 855 רטאל, — 883 רביתא וו: רשאקיל 1: אור איז אור אור. אור אור אור אור איז וויאקיל 1: man sagt". — 884: מיריל, — 893 l. דסראן, — 931 l, מיריל, — 940 Azérole. — 963 l. יאבס. -- 1003 gr. seris. -- 1012 gr. bechion. -- 1031 a syr. סכנא lies ניניא und ebenso Nr. 1075 כנסא - 1037 zulafe, Gafiki tybera ist irriges Exzerpt. Es steht bei Ga. richtig: testudo, zalafe.-1045 l. gr. silybon und für ענכנות "Spinneweb" syr. איוכיהא. — 1052 l. מבק und coturnix. — 1053 ist richtiger תבק, die Verweisung auf כמלק zu streichen. Ebenso ist 1060 Jasmin zu streichen. Steinschneiders dort angeführte Erörterungen über Sambucus, MWGJ 1897, 322 sind irrig. -- 1081 gr. symphyton. 1095 סיקטין, Asphalt, "fand Leclere sonst nirgends". was sehr natürlich ist; es ist korruptes asphalton. — 1097 מאהי 1. מאהי 1 צאהי הר: "Fischgift". - 1108 l. Chanvre. - 1158 gr. skorodon. 1253 אמי, ob nicht קבף zu lesen? — 1259 gr. tettix. — 1271. 1273 gr. tragion. — 1272 gr. tragopogon. — 1286 gr. tragakantha. — שבישל bei Dozy בְּבִישֵיל, ein Gericht aus Hülsenfrüchten, z. B. Bohnen oder Kichererbsen, wird wirklich, wie Steinschn. vermutet, das nach Gehör notierte nhbr. הבשיל sein. - 1296 Mimosa. — 1304 שיטיא "syrisch, bei Löw übersehen". Es ist ja kein Pflanzenname! – 1343 אלובים. – 1347 – 1349. Thuya. — אלנעמאן 1354 . — 1365 ערבי . — 1388 amurca. — 1409 gongule. — 1414 אלצנדל 1414 . — 1419 אנאין. — 1420a l. יניקר. 1458 porphyra. — אלצבאען 1502 — coriela — 1502 ביולה 1470 — אלצבאען. 1517 nicht fumus sondern kapnos. — 1545 crocus. — 1546 כרויא. 1563 Krokomagma. — Zu 1610 siehe 1788 das richtige בנדם. — 1612 Z. 3 בצי - 1614 l. קיקען, -- 1616 Z. 3 galbanum. --1620 gr. fōkē. — 1625 gr. Kissēris. — 1642 Z. 3: "ובה Althaea ist zu streichen, ebenso Nr. 1606 Z. 3 — 1645 היים. — Nr. 1650: בחנאן soll nach Gezzar syrischer Name der Cordia Myxa L sein. Da diese Frucht jüd.-aram. שאלת גופנא, syr. שאלת גופנא, mischnisch נופנן heisst, wird ניפנא in ניפנן (od. ניפנן) zu korrigieren sein. — 1658 שאבן l. ישאבי. – 1667 aquae l. aquaticum corat . . . l. corat halaym = qurrat ulajni. Dasselbe meint das korrupte Roreath almi. — 1677 1. רשתין. — 1696 1. Dozy II 468. — 1723 1. מאוריון. — 1738 Z. 3 1. אמשרותיון 1740 1. בשני לניד . כנישתא . — 1749 בישתא . — 1755 "L 326" zu streichen, denn dort ist בופל angeführt. — 1760 Z. 3: zu: "finde ich nichts": es steht dort: loaje. — 1797 ist leukographis. Diosk I 815. — 1815 מאסת lait caillé ist kein Irrtum. Krauss LW II 345. — 1817 lies מארשוכו. — 1847 mantidabon l. myrtidanon. — 1849

Nachträge und Bemerkugen.

zu Steinschneiders Verzeichnis der jüdischen Aerzte von Samuel Poznanski.

Dem Wunsche des Herausgebers dieser Zeitschrift entsprechend (s. ZfHB XVII, 63), gebe ich hier Nachträge zu dem in der Ueberschrift erwähnten Verzeichnis. Berücksichtigt sind dabei überwiegend zwei Kategorien von jüdischen Aerzten: solche, die in Polen praktiziert haben, und Karäer. Bei den letzteren habe ich, in Anbetracht dessen, dass ihre Zahl geriog ist und dass sie meistens erst verhältnismässig spät in die moderne Kultur eingetreten sind, auch die noch lebenden aufgenommen. An diese Nachträge schliesse ich Bemerkungen zu manchen Nummern des Verzeichnisses an. Hätte Steinschneider noch die Möglichkeit gehabt, seine Liste selbst zu revidieren und zu ergäznzen, so wäre sie gewiss chne jede Lücke, aber auch so bleiht sie als ein sehr wichtiger Beitrag zur Geschichte der Kultur der Juden. Es gebührt also, sowohl dem Herausgeber dieser Zeitschrift, als auch Herrn Dr. Lowenstein, herzlicher Dank dafür, dass sie dieses posthume Werk des grossen Meisters zugänglich gemacht haben.

Warschau, den CO Marz 1916.

(am 100. Geburtstage Steinsehneiders'.

spre

FOR

NEC

rezit

I. Nachträge.

(Die Karäer sind mit Sternchen bezeichnet.)

- Abraham, Augenarzt in Krakau ca. 1507. Balaban, Dzieje Zydów w Krakowie (Gesch. der Juden in Krakau, Bd. I, Krakau 1912; hier mit Balaban I bezeichnet), p. 289.
- 2) Abraham he-Chasid, ein Zeitgenosse des Abraham Maimûni (s. Steinschneider, Arab. Liter. der Juden § 150). Dass er Arzt war, geht aus seinem Nachlass hervor, der

an nichtjüdischen Büchern ausschliesslich aus medizinischen Werken bestanden hat und der eben in der Gegenwart Abraham Maimûnis in der palästinensichen Synagoge in Fostat am 26. Adar und 4. Nissan 1534 contr. (= 28. Febr. und 7. März 1223) versteigert wurde, s. ZfHB 12, 112; Eppenstein, Abr. Maimûni 25.

- *3) Abraham b. Elia, s. Elia b. Abraham b. Elia.
- *4) Abraham אבי וברין) b. Josef Hillel, st. in Tschufut Kalé 1791. Firkowitsch, אבני וברין, p. 173, nr. 525.
- *5) Abraham b. Josef b. Michael, wahrscheinlich in Konstantinopel in der zweiten Hälfte des XV Jahrh., s. Josef b. Michael.
- *6) Abraham Levi ירי, Enpatoria 1831, s. Pränumeratoren-Verzeichnis des יכר רב mit tatarischer Bearbeitung von Josef Salomo Lutzki (genannt ישר), Konstantinopel 1831').
- 7) Abraham b. Mu'ammar. Am Ende von ms. Bodl. 2424 heisst פּג' העי העי העי הרופא הנודע כן צעיר: העי הצי אברהם הרופא הנודע כן מעמאר was wohl zwei Personen bezeichnet.3)
- *8) Abraham b. Saadja, s. Mose b. Efraim b. Saadja.
- 9) Abraham b. Zair, s. ob., nr. 7, u. JQR XI, 601, nr. 635.
- *10) Aga, M. Sewastopol 1911. Karäisch-russische Monatsschrift Karaimskaja Zhizn (= K. Z.) Heft II, Juli 1911, p. 89.
- 11) Alexander Pacifico b. Aron aus Polen, meldete sich zur Promotion in Padua am 17. Mai 1706. Warchal in Kwartalnik⁴), Heft 3, 1913, p. 70.
- 12) Aron Medicus in Krakau ca. 1465. Helcel, Starodawne prawa polskiego pomniki II nr. 3988; Balaban I 289.

ירושלמי = ירי nennt sich jeder Karäer, der in Jerusalem war, entsprechend dem arab. Chaggi.

²⁾ Die Pränumeratoren-Verzeichnisse, die sich an der Spitze karäischer Publikationen aus dem XIX Jahrh. finden, bieten viel Material zur Kenntnis kar. Namen und dgl.

⁵) Die Beinamen Mu'ammar und Zair kommen nur bei Karäern vor, nun enthält aber das betreffende ms. ein Fragment von Haftarot und zwar von Jos. I u. VI, d. h. במהח חודה und השבה א nach rabbanitischem Ritus. Nach kar. Ritus dagegen werden als Haftarot an diesen beiden Festtagen rezitiert I Kön. 8, resp. II Kön. 23.

⁴⁾ Voller Titel: Kwartalnik poświęcony badaniu przeszlości Zydów w Polsce, d. i. Vierteljahrschrift zur Erforschung der Vergangenheit der Juden in Polen. Erschienen sind davon im ganzen 3 Hefte (Warschau 1912—13).

- - 14) Asaf Judaeus, über den neulich die Monographie von Venetianer (Hett 1, Budapest 1915) erschienen ist. Zeit und Vaterland stehen trotzdem nicht fest; erstere von Venetianer viel zu früh angesetzt.
- *15) Babagan, Nachmu b. Abraham, Theodosia (tatar. Kaffa) 1857—67, s. Pränum.-Verz. von Sultanskis מחה הקוה und Aron b. Elias מחר הורה unter Kaffa.
- *16) Babowitsch, Samuel b. Chananja Schalom, Enpatoria 1898 1912, ist Verfasser einer russ. Broschüre über manche Fragen aus dem gesellschaftlichen Leben der Karäer (Kiew 1898). K. Z. Heft VIII/IX 26. 114. 118; XII, 74. 83.
  - 17) Bachrach, Isak b. Menachem aus Polen, meldete sich zur Promotion in Padua am 12. September 1628. Warchal, 1. c., 63.
- *18) Balta (בלתא), Isak, Eupatoria 1831. Pränum.-Verz. von
  - זכר רב.
    19) Beneliowski, Josue Löb, Sohn des Elia Goldschmidt aus Breslau, 1801. Hirsch Wojdyslaw nennt ihn am Schlusse seines אינו אינור להיות החני (ed. pr. Berlin 1801): החנים בענעליאווסקי יכוגה מהותני האלוף הקצין יכוגה מהותני האלוף הקצין יכוגה מהותני האלוף הקצין בהריב אלוי נדין המכיני נאלרשמיר מברעסלא.
  - 20) Bernard, Arzt in Samoschtsch 1780. Balaban, Dzieje Zydów w Galicyi (Lemberg [1914] = Balaban, Gal.) 29.
  - 21) Bocian, Krakau 1496, viell. Apotheker. Balaban I 289.
  - 22) Bondy, Arzt d. jüd. Hospitals in Krakau 1832. Balaban, Gal. 117.
- "23) Chaggi, Eliezer b. Sabbataj, Theodosia 1888—1894. Pränum.-Verz. von Sinanis Geschichte d. Karäismus (russ.), Heft I (Simferopol 1888) und von Pigits אנרת נרחי שמואל unter Theodosia resp. Kaffa.
- 24) Chogasch, Samuel b. Isak, geb. 16. Juli 1850, gest. in Eupatoria 13. Dezember 1910. K. Z. I 117; V/VI 131 (wo sein Bild).

das

25) Dawid od. Daut, Leibarzt des Selim II., spielte eine niedrige Rolle gegen Don Josef Nasi. REJ 56, 24.

- *26) Durung'i) Nachmu ירוי b. Samuel ירוי, Tschufut Kalé 1831. Pränum.-Verz. von וכר רב
- *27) Duwan, B., Station Alma (Gow. Thaurien) 1903-1912. K. Z. X/XI 90.
- *28) Egiz, S., Odessa 1912. ib. XII 102.
- 29) Elia, Augenarzt in Krakau 1514-22. Balaban I 290.
- *30) Elia, Grossvater des

110

8W

al.

950

דמי

000

177

ieje

198.

t in

nie-

- *31) Elia הרוסא b. Abraham הרוסא b. Elia הרוסא aus der Familie Ma'âni (הטרע בבית פעאני), beendete am Donnerstag, d. 1. Elul 1790, ms Bodl. 2802¹, wahrscheinlich in Jerusalem²) und besass ms. Br. Mus. 1038, das zwei medizinische Schriften enthält. Hier nennt er auch seinen Namen arabisch: בֿצר : אכן אברהים אלחבים אבי אלפרינה אלפערוף בכית מעאני
- 32) Eliezer Lewi in Kairo, besass das אלמנחלב des Sulejmân b. al-Chaffât, ms. Berlin 246.
- 33) Emmanuel Lewi Ostilia aus Polen, meldete sich zur Promotion in Padua am 7, Februar 1706. Warchal, l. c., p. 71.
- 34) Fröschel, Salomo Benjamin, Physicus in Lemberg 1779. Balaban, Gal. 29.
- 35) al-Ḥakîr al-Nâfi' ("der nützliche Arme") Leibarzt des Chalifen al-Ḥakim (996—1020). Ar. Lit. d. Juden p. 310, nr. 23; MGWJ 49, 49.
- 36) Hirsch in Krakau, Ende des XVI. Jahrh. Balaban I 292.
- *37) Isak, Verf. eines Pijut, Anf. (או כלתו) mit Akr. אחר ואין זולתו (Pinsker 125; ms. Br. Mus. 7282. 730 II4). Vielleicht identisch mit dem "grossen Arzt" Isak, den Mose b. Efraim b. Saadja in Alexandrien gesehen haben will (s. weiter unten nr. 64).
- אור הלבנה (Kale 1755—1826), soll auch die Arzneikunde verstanden und Juden und Tataren umsonst geheilt haben, s. seine Biographie am Anfange des genannten Werkes.

י) Durung im Tatarischen (דורונג', דורונג') entspricht dem arab. اَدّرِنْجَ das eigentlich aus dem pers. turung stammt, d. h. Orange.

²⁾ Dieses ms. ist nämlich eine Kopie aus einer von Jakob b. Jeschua Chazzan in Jerusalem angefertigter Kopie (1603 beendingte er ms. Br. Mus. 275). Das hier über Elia gesagte ist zu meinem Ausführungen in REJ (55, 160 hinzuzufügen.

- 39) Izaczko (Isatschko) in Krakau, am Anf. des XVI. Jahrh. König Sigismund I. bestätigt 1507 seine Privilegien und bezeugt seine Herkunft von einer vornehmen jerusalemitischen Familie. Bersohn, Dyplomatoryusz dotyczacy Zydów w dawnej Polsce, nr. 11; Balaban I 289.
- ?*40) Jachnis, Josef, Arzt an einer kar. Schule in Theodosia 1912. K. Z. VIII/IX 119. Ob aber Karäer (wegen des gar nicht tatarisch klingenden Namens Jachnis)?
  - *41) Jaschisch¹), Elia b. Mordechaj, Tschufut Kale 1838—47 Pränum.-Verz. von Firkowitschs על מסה ומרוכה u. Aron b. Elias אין היים ed. Eupatoria 1847 unter Kale.
  - *42) Jefet, M. Eupatoria 1898-1912. K. Z. X/XI 90.
  - לירק"ר (Kirkjer, d. i. Tschufut Kalé) am Sonntag, d. 16 Adar II 1758 (ms. Bodl. 2388) u. starb dort 1805. Firkowitsch, נופא ממחה 183, nr. 541 (wo המה ממחה).
  - 44) Josef b. Abram, st. in Kale am Montag, d. 16. Tischri 1783. Firkowitsch, אבני זכרון, p. 168, nr. 518*).
    - 45) Josef b. Jelnevicz Kohen aus Wilna, meldete sich zur Promotion in Padua am 5. November 1697. Warchal, l. c., 69.
  - "46) Josef b. Michael in Konstantinopel, um die Mitte des XV. Jahrh., wird von Elia Baschiatschi (Adderet ענין שכה Kap. XX) unter denjenigen aufgezählt, die das Lichtbrennen am Sabbat erlaubten. Eine interessante Geschichte von ihm, aus dem Munde seines Sohnes, des Arztes Abraham, erzählt Bali bei Gurland, שנון ישראל HI, hebr. Abteil., p. 31.
  - שלא Josef ברסא b. Mose הרסא besass die Mukaddimât des Samuel al-Magribi, ms. Br. Mus. 397. Wahrscheinlich ein Sohn des Arztes Mose b. Mose, der dieselbe Handschrift besessen hat (s. weiter unten, nr. 67).
  - *48) Kalfa, Simcha b. Aron, Odessa 1910-12. K. Z. I 14: VII 108; VIII/IX 100; XII 83. 102.

י) Jaschisch (שמי) ist Familie name auch bei den heutigen Karäern; zuerst begegnen wir ihm bei Mose יום המים b. osef. Autor des מרכן דרם ברם ברם ברם שות anderer Schriften (so eine Homilie in ms. Bodl. 1311).

²⁾ Aus den Worten der Grabschrift איר שמו לבר לבי לה יד ושם לה יד שמו יד ממו מנו אברם ורופא ירושלמי והיא אביו ומורו ורבו könnte inan schliessen, dass auch der Vater Abram Arzt gewesen ist.

- *49) Kambur, B., Dorf Wosniensenskoje, Kreis Berdiansk (Gouv. Thaurien) 1911-12. ib. X XI 91.
- *50) Kaplanowski, Roumald, Kiew 1888. Pränum.-Verz. von Sinanis oben erw. Gesch. d. Karäismus unter Kiew.
- **51) Karaguz, Josef b. David, in Bachtschisaraj 1903, dann in Eupatoria 1911, s. die Danksagung am Anfang von Abraham Kokkeis אהל אברהם (Odessa 1903) u. K. Z. I 115.
- *52) Kazas, B., Eupatoria 1911 12. K. Z. X/XI 90.
- *53) Kefeli, Jakob b. Josef, Petersburg 1911. ib. III IV 136.
- *54) Krim, J., Alt-Krim 1892-1912. ib. IX/XI 91.
- *55) Kulte, Josef b. Elia, in Eupatoria, st. in Odessa 1912. ib. VII 124.
- *56) Kuschul, M., Armianskij Basar 1905-1912. ib. X/XI 91.
- 57) Liberman, Levi Hostilia b. Samuel aus Lemberg, meldete sich zur Promotion in Padua am 7. Juli 1679. Warchal, 1. c., 65.
- 58) Lima, Mose b. Jehuda aus Posen, promovierte in Padua am Freitag, d. 19. August 1639. Kaufmann, MGWJ 39, 474 = Ges. Schr. III, 282; Warchal, l. c., 64. Den Vater Jehuda erwähnt Steinschneider nr. 1123; dass auch dessen Vater Samuel Arzt gewesen war, ist bisher nicht erwiesen.
- 59) Mendel, Arzt in Brody 1783. Balaban, Gal. 29.

8-

m;

T10

ברכו

der

- 60) Michael, zuerst in Breslau, dann in Krakau, am Anfange des XVI. Jahrh. ("... des achtbaren, würdigen Herrn, Michael Jude, der Arznei Doktoris..."). Balaban I 290.
- 61) Morpurgo, Aron b. Simson aus Krakau (die Familie stammte aus Italien), promovierte in Padua Dienstag, d. 13. Oktober 1671; war auch Vorsteher der Gemeinde (סרס), Verwalter der Wohltätigkeit (סרס) u. Richter (פרס). Starb am Dienstag, den 23. Adar 1692. Wetstein in המצפה 5670 nr. 22; Morpurgo in Riv. Isr. VIII, 234; Balaban I 295 u. Jüdische Aerzte und Apotheker etc. (S.-A. aus d. Sammelbande "Heimkehr" Czernowitz 1912). Warchal, l. c., 64—65.
- 62) Morpurgo, David b. Schemarja. Der Vater wurde Rabbiner in Padua 1612 und starb dort während der Pest 1631. David promovierte in Padua am 10. März 1623, übersiedelte dann nach Krakau und wurde hier Vorsteher u. Gemeindearzt. Er unterzeichnet (1660-64): נאם הקום ולא לו דור בלא א מין החסיד מויה שמריה מיסור. Dem-

bitzer, רברי חסין 1 24; Wetstein, רברי חסין, nr. 12; Morpurgo u. Balaban, l. c.

- 63) Mose b. Aron aus Polen, meldete sich zur Promotion in Padua am 3. Juli 1695. Warchal, l. c., 68.
- *64) Mose b. Efraim b. Saadia, erste Hälfte d. XV. Jahrh.? Verfasser eines שער בענין העחקת האדם ממקומו להחלמד ובחבונה, wovon ein Blatt in ms. Petersb. 813, wo Ueberschrift: ההכם המשורה התחכמוני . . . בהר״ר משה הרופא המעריצי נאם משה בן ככוד גדולת קדושת אפרים .und Anf ניע כן . . . סעריה הרופא מארין מערין מעיר ספרד (Neubauer, Aus d. Pb. Bibl. 37. 119). Aber was bedeutet שעריצי und was bedeutet מערץ מערץ מערץ Die letzten zwei Worte sind womöglich von Firkowitsch hinzugefügt, wegen der Aehnlichkeit von מערין mit Kertsch, das er als ספרר bezeichnet (um seine Fälschungen über Abraham b. Simcha angeblich aus dem J. 906 aufrecht erhalten zu können, s. Harkavy, Altjüd. Denkmäler, 39 ff. 60 ff). Auch der Titel des Traktats Moses ist rätselhaft und der Name des Vaters zweifelhaft. Ms. Br. Mus. 110012 enthält eine Makame von einem Mose b. Abraham הרום b. Saadja מרופא, der doch gewiss der unsrige ist, also waren Vater und Grossvater Aerzte. Ein Mose b. Josef b. Jesaja b. Abraham המלמר gen. אלמעריצי, ebenfalls Karäer, besass ms. Paris 707 (bei Steinschneider, ZfIIB VI, 147 ist der Name des Vaters ausgefallen). Vgl. noch Steinschneider, Arab. Lit. d. Juden § 199, n. 1, u. mein Firuz, p. 7, n. 1.
  - 65) Mose b. Isak aus Lublin promovierte in Padua am Dienstag, 14. Oktober 1687. Warchal, l. c., 66-67.
  - *66) Mose איד b. Jacob איד, soll Hofarzt in Kale gewesen und dort am Sonntag, 17. Marcheschwan 1061 gestorben sein (Firkowitsch, אבני וברן, p. 54, nr. 24). Sein Grossvater Mose soll nach Jerusalem gepilgert und auf dem Rückweg in Damiette 1002 gestorben sein (ib. p. 37, nr. 135). Aber sowohl die Person Moses, der dann in dem gefälschten Epigraph 78 in ms. Pb. 80 aus d. Jahre 1001 als בירים יעקב בירים auftaucht, als auch die Liste der von ihm abstammenden 26 Geschlechter (Firkowitsch, l. c., p. 202 ff.) sind ohne Zweifel fabriziert; s. Harkavy, Altjüd. Denkmäler 259. 267; Chwolson, Corpus Inscr. Hebr. 515 u. Steinschneider, Arab. Liter. d. Juden § 61.

G burt

lebten 1

- *67) Mose המלמד b. Mose המלמד besass die Mukaddimât des Samuel al-Magribi, ms. Br. Mus. 397, woraus man einen terminus a quo für seine Zeit hat¹). Vgl. auch Pinsker, p. 192, wo ohne Zweifel ebenfalls eine Mukaddima Samuels gemeint ist.
- *08) Mose b. Sa'dûn, Vater des Samuel b. Mose א הרומא b. Sa'dûn, der die 12 Abschnitte von Samuel al-Magribis Murschid in Kapitel eingeteilt hat. Steinschneider, Kat. Berlin II, 51a; Uebersetz. 947; JQR XI, 127.
- 69) Moyses de Przemislia medicus, Aeltester der Gemeinde Krakau i. J. 1465. Helcel II 3805; Balaban I 289.

i

K:

I.

ei

20

ba

dja

b.

ler,

- 14

dort

50]]

ette

Per-

11/5

Geeifel

267; Arab.

- *70) Nachum Babakai נירה Theodosia 1840. Firkowitsch, אבני זכרון Vorr. p. 20 – 21, Text 217.
- *71) Oksiuz, Josef, Eupatoria 1909-1912. K. Z. X/XI 91.
- *72) Otschan, S., Moskau 1912. ib. I 100. 122; VIII/IX 122.
- 73) Rapoport, Gerson, in Krakau am Ende des XVI. Jahrh. Ein Sohn Simcha ist Verf. von קול שמחה (Prostiz 1603), ein Sohn eines anderen Sohnes, Israel Jechiel, ist Abraham, Verf. der Responsensammlung איהן האזרחי (vgl. Wiener, s. v.). Balaban I 292.
- *74) Saadja, der Grossvater des Mose b. Efraim resp. Mose b. Abraham, s. ob. nr. 64.
- 75) Samuel por b. Baruch, in den Akten "Samuel de sacerdotibus Patavianus, medicinae doctor" genannt, war ein Neffe des Josua Falk (Autor des por und Gemeindearzt in Krakau in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts. Balaban I 292 u. Jüdische Aerzte und Apotheker 12 (an beiden Stellen auch s. genealogische Tabelle).
- *76) Samuel המתרשת b. Jakob b. Jefet b. Mose, kopierte Samuel al-Magribis Murschid ms. Berlin 201 im J. 1435, also ein Jahr nach der Abfassung. Nach Steinschneider wahrscheinlich identisch mit שמואל כן אלמולי אלשיך אלמופק יעקב אלחטר אליהורי אלקרא אלמחטכב כן אלמולי אלשיך אלמהדב אבו אלחסן אליהורי אלקרא אלמחטכברי מואל אלמהדב באלסכנדרי den Kepisten von אלשהיר באלסכנדרי (also war er aus Alexandrien).
- *77) Samuel Kohen, von Mose b. Efraim als Arzt und Dichter

יהרבא b. Mose הרבא, der nachher die Handschrift besass (s. ob. nr. 47), ist wohl ein Sohn unseres Mose. Wenn die in der Hs. verzeichnete Geburt eines Sohnes Abrahams am 22. Nisan 1848 von Josef herrührt, dann lebten Vater und Sohn im XVIII. resp. XIX. Jahrhundert.

in Alexandrien erwähnt (Neubauer, Aus d. Pb. Bibl. 37), vielleicht also Verf. d. Pijutim in ms. Br. Mus. 729, wo u. a. Akr. שמואל בהן קראי.

- 78) Samuel aus Lissa, Arzt in Krakau um die Wende des XVI. u. XVII. Jahrh. Balaban I 192.
- *79) Samuel שמאל מעמאר, Verf. von Pijutim mit Akr. שמאל מעמאר, שמאל עמאר ווא שמאל ווא ישמאל ממאר רוסא הוף (wo אמואל ממאר רוסא הוף אמואל ממאר רוסא הוף so dass die Strophe mit y ausgefallen ist)').
  - 80) Samuel b. Simon aus Opatow, ein Schüler des Isak Meir Teomim Fränkel, wurde in Halle am 22. August 1702 als Student der Medizin in die Matrikel eingetragen. ZHB XIV, 4182).
  - Schueib, erwähnt im Diwan d. Elazar b. Jakob ha-Babli, s. JQR XI, 686. שעיב heisst im Koran Jetro, bei Juden kommt dieser Name meines Wissens sonst nicht vor.
- *82) Sinani, J., Petersburg 1912. K. Z. X XI 75.
  - 83) Slomkowicz, Aron, Physikus in Samoschtsch 1778. Balaban, Gal. 29.
  - 84) Uzziel, Abraham, Arzt in Brody 1772. ib.; kam vielleicht aus Italien, s. Steinschneider nr. 2062.
- *85) Uzziel b. Jeschû'a, erste Hälfte des XVIII. Jahrh., s. II 1847.
  - 86) Waisvaser, Isak b. Marcus aus Polen, meldete sich zur Promotion in Padua am 3. August 1699. Warchal 69.
  - 87) Wallich, Jakob b. Isak aus Grodno, meldete sich ebendort am 16. Dezember 1722. ib. 71. Vgl. auch weiter unten II zu nn. 2106-15.
- *88) Zedaka, Kairo 1476, s. Jews' College Jubilee Volume, p. 97; vielleicht identisch mit dem in שערי ירושלים ed. Livorno 1785 f. 19 erwähnten, der seine Abstammung

in Kra

Salva

1165

noch z

ibn das

Melammed Fâdils Siddur ms. Par. 582 (s. Steinschneider Kat. Berl. II 49a, p. 1). Sollte nicht auch hier معمد zu lesen und sollte nicht der unsrige gemeint sein? Vgl. noch Steinschneider, JQR XI, 145 nr. 370.

²⁾ Ob die dort erwähnten Jakob Kohn aus Marzow in Pommern und Joel Bloch aus Meseritz in Polen, die 1659 resp. 1663 in Fr. a.O. inskribiert wurden, ebenfalls Medizin studiert haben?

vom König David ableitete, s. meines Bruders Schiloh 1 2781).

H. Bemerkungen.

(Die Nummern sind die des Verzeichnisses von Steinschneider.)

- 2) Abba Mari b. Elia Chalfan ist nochmals wiederholt nr. 473 und da er st. 1586, so ist das Datum 1600 falsch.
- *94) Abraham b. Mose ha-Lewi war ca. 1830 38 Vorsteher der kar. Gemeinde in Jerusalem und wird von Firkowitsch, der von ihm viele Handschriften erworben hat, auch אברהם לני הרופא genannt, s. Pinsker, רכ״ז, 114; אבני זכרון Vorr. 3.
- "101) Abraham יודי b. Schalom wird auch bei Simcha Isak 22a l. 4 als Arzt bezeichnet. Er starb kinderlos in Kale am Montag, d. 11. Tebet 1756 (s. Grabschrift אבטי 143 חר. 470. איים משכיל ירושלםי . . . ורופא מומהה אוש משכיל ירושלםי . . . ורופא מומה אושר המלכים starb am Donnerstag, 20. Adar II 1757 (ib. 144, pr. 471). In ישרון עד על אומה אומה אומה אומה ווישרון ווישרון

en.

len

Ba-

ZUL

hen-

eiter

ume,

ed.

MIBE

pierte

142,

Darige

ra und

ribiert

- 115) Ueber Achitub aus Palermo vgl. jetzt noch Chamitzer in der Cohen-Festschrift.
- 133) Aron b. Abraham, dem sein Lehrer Isak b. Elazar ha-Lewi seine beiden Schriften, הישסת יתר עם מבר הרקמה widmet, stammte nicht aus Babylonien, sondern kam dorthin aus einem fernen, christlichen Lande (im הרקמה heisst es: לאיש כא ממרחק. נטויש ארצות שעיר. im ששח היו הוואר לאיש כא ממרחק. נטויש ארצות שעיר, vielleicht aus Deutschland. Näheres in meinem Schriftchen Isak b. Elasar Halevis Einleitung etc., p. 6. Dass er Arzt war, ist nirgends gesagt.
- 142) Gegen eine Identifizierung von Josef b. Aknin mit Josef b. Jehuda, dem Schüler des Maimonides, neulich wiederum Eppenstein in Mose b. Maimon II, 58.
- 232) Aschkenasi, Salomo in Polen, nochmals als Salomo Aschkenasi in Udine unter nr. 1802. In Krakan weilte er 1548 1564, s. Balaban I 143, 290.

¹⁾ Ausser Aerzten erwähnt Balaban 1 293 300 noch mehrere Apotheker in Krakau im XVI u. XVII. Jahrh, vor allem die Nachkommen des Arztes Salomo Calabora (bei St. nr. 1801), und zwar: David b. Mose Calabora (st. 1655) und dessen Söhne: Matatja (st. als Märtyrer 1663) u. Natan. Ausserdem noch zur Zeit Davids: Jakob und Josef, dann Josef b. Jehuda aus Floronz, den ein gewisser Meir b Mose 1651 nach Krakau kommen lässt, damit er ihn das Apothekenwesen unterrichte.

- *268) vgl. nr. 278 l. 271.
  - 465) Vital, Felix b. Moses Katzenellenbogen aus Lublin, promovierte in Padua am 12. April 1658. Warchal, 1. c. 64.
  - 472) Ein Responsum von Elia Menachem Chalfan darüber, ob man Nichtjuden im Gesetz unterrichten darf (datiert Venedig, 22. Cheschwan 1544) edierte Kaufmann, JQR IX, 503 ff.
  - 476) Ueber Chananja, den Vater des Nagids Samuel, s. noch REJ 66, 72-73.
  - 551) Nochmals 1116 wiederholt.
  - 561) Ueber Daniel von Gaden s. noch REJ 52, 138.
  - 589) David b. Elia b. David ibn Muallim ist wohl der Sohn von Elia, Verf. einer Abhandlung über die Unsterblichkeit der Seele, ms. Warschau 778, s. ZfHB 16, 181. Das Fragezeichen bei Muallim ist zu streichen.
  - *594) David ha-Nasi in Damaskus ist wohl identisch mit ctex יו ולהומים ms. Berlin 246, wo das Datum 1639.
  - 644) Elazar b. Schalom war Arzt in Krakau, s. Balaban I 292.
  - *714) Ezra הרוסא ist Ezra b. Nisan aus Troki, ein Schüler des Josef Salomo Delmedigo (אלים p. 8; vgl. הכרטל VI, 367). Er stand in Ehren auch bei den Rabbaniten Wilnas וו הכרשל) II, 84) und soll von seinem Lehrer zum Nachfolger bei Radziwill gelassen worden, später Hofarzt des polnischen Königs Johann Kasimir geworden sein. So auf seiner Grabschrift vom 21. Elul 1666 bei Firkowitsch, אכני זכרון 251—253, wenn nicht gefälscht. Ausser dem von St. erwähnten Pijut verfasste er noch viele andere, s. kar. Gebetbuch ed. Wilna IV, 107. 137, ausserdem noch drei in handschr. Sammlungen.
    - *734-735) Von den Nachkommen des Daniel Feruz (so und nicht Firuz, s. meine Nachträge in MGWJ 1916, 149, n. 1) waren noch Aerzte: dessen Sohn Chesedel und dessen Enkel Abraham המתרפא b. Mose, der von seinem Onkel Netanel mehrere Handschriften aus dem Nachlasse seines Grossvaters gekauft und der vielleicht Pijutim verfasst hat, dann noch (von einem anderen Zweig) Josef Feruz הופא b. Mose, in Damaskus im XVII. Jahrh., der seinem Bruder Gedalia die Komm. Jefets zu Psalm. u. Prov. verkauft hat, s. mein Firuz, p. 14-15. 17.

- 736) Fischl, Moses, nochmals als Mose Fischl unter nr. 1537 wiederholt. Näheres über ihn bei Balaban I (s. Index, s. v.) und Jüd. Aerzte u. Apotheker, p. 6—7. Er war auch talmud. Gelehrter und stand mit Jakob Pollak in Verbindung. König Sigismund I. ernannte ihn 1532 zum Rabbiner d. poln. Gemeinde Krakau und 1541 zum Oberrabbiner von Kleinpolen (zusammen mit Schalom Schachna). Er wurde dann in einen Ritualprozess verwickelt und st. auf dem Scheiterhaufen 1542.
- 740) Furat b. Schaḥnâtha (فرات ابن شحنث) hat einen Art. in ibn al-Ķifti, worüber meine Abhandlung in MGWJ 49, 44. Ibn abi Oseibia I, 116 hat ibn Schaḥâtha (شحات).
- \$32-33) Ueber die türkischen Aerzte Josef I, Mose und Josef II Hamon vgl. jetzt die aufschlussreiche Abhandlung von Gross, REJ 56, 1-26; 57, 55-78. Josef I begleitete Selim I. nach Egypten und starb auf der Rückreise in Damaskus 1518.

81.

داود

des

Inas

des

tsch,

dere

rdem

waren

etanel

7r055-

t hat,

רופא ז

einem

Prov.

- 903) Hier ist das Fragezeichen zu streichen. Isak aus Krakau ist eben identisch mit Isak Hispanus in nr. 927, Leibarzt der polnischen Könige Johann Albert, Alexander und Sigismund I., besonders Alexander hatte grosses Vertrauen zu ihm, so dass als der tatarische Chan an der Wolga erkrankt war und den polnischen König um einen Arzt bat, dieser ihm Isak sandte. Isak starb 1510. Privilegien aus d. J. 1501-04 bei Bersohn, Dyplomataryusz nn. 411 bis 413. Näheres bei Balaban I 83 u. Jüd. Aerzte u. Apotheker 3-4.
- 916) l. Isak b. Todros; es ist das der Verf. von באה להי ed. Günzburg in d. Zunz-Jubelschrift (dazu Kaufmann, Ges. Schr. III 482—487) u. lebte in Avignon.
- 981) Jakob aus Belczyc, nochmals 1004 wiederholt (dann nochmals 1607 unter Nachman). Dass er Arzt war, ist nicht genügend bezeugt.
- 1021) Dass Jakob b. Jona aus Lemberg war, steht ausdrücklich in seiner Meldung zur Promotion vom 7. Juni 1679 bei Warchal 65 (dieses Jahr fehlt bei St.). Das Fragezeichen ist also zu streichen.
- *1028) Nicht Jakob Lutzki war ein Verwandter Kalebs, sondern dessen Enkel Jakob b. Jehuda b. Jakob, s. die Widmung am Ende s. המספקה (bei Gurland III, hebr. Abteil. p. 19): דנה לך אהי יעקב בן התני יהודה נ"ע בן יעקב בן התני יהודה נ"ע בן יעקב. Es ist aber frag-

lich, ob er dessen Schwiegersohn war, denn im גן המלך sagt Kaleb (ib. 24): ניסן הרמ"א . . . ניסן הרמ"א לפטירת ניסי רי יעקכ ב ר יהודה האדרניפוליטי. In der Tat nennen die Karäer auch ihre Schwäger prn, s. Neubauer, Aus d. Pb. Bibl. 142: . . . ווו הקינה לוננתיה בשמעי פטירת אדוני אחי והחני והוא החכם דניל היה בעל אחותי Simcha Isak (צ'צ 21 f. l. 25) irrt also, wenn er Jakob b. Jehuda הר"ר יעקב בכיר יהירה אבובא nennt. Ob nun überhaupt Jakob, d. Grossvater des Jakob b. Jehuda, mit Jakob Lutzki identisch ist? Denn dieser wohnte nicht in Adrianopel, sondern in Konstantinopel, s. Gurland ib. 31. Es sei denn, dass sich האדרוניבליטי auf das Enkel und nicht auf den Grossvater bezieht.

*1059) Jefet b. Zair ist mit Jefet ibn abi (od. abu)'l Hasan al-Berkâmani nicht identisch, sie sind auch in der Arab. Lit. der Juden getrennt behandelt (§ 172 u. § 185).

1062) l. JQR anst. Jew. Chron. u. vgl. noch ib. IX, 360. Jehuda b. Josia wird nur von Sambari נוד genannt, er selbst nenut sich נשיא גליות כל ישראל und war Exilarch, s. meine Babyl, Geonim 115, 136, Johnda ha-Nagid könnte aber mit Abu-l-Barakât Jehuda b. Elazar ha-Kohen 1176 identisch sein, s. ib. 103, aber dann würde er nicht dem Ende des XI. Jahrh. angehören. Ist aber dieses Datum richtig, dann könnte man an Jehuda b. Saadja, den Bruder Meboraks, denken, s. mein Il Nome Meborak, p. 12, nr. 36.

1123) s. ob. sub 1 58.

- 1130) Jekutiel b. Jehuda Gordon aus Wilna meldete sich zur Promotion in Padua am 13. Oktober 1732, s. Warchal 72.
- 1140) Zu Jochanan Jerichuni vgl. jetzt noch Venetianer, Asaf I, 15, der יריתעי für eine Verschreibung von hält und ihn zur Zeit des Königs Shabur in Nisibes studieren lässt. Alles gewagte Hypothesen.
- 1158) l. אים anst. הברטל Vgl. noch איצ VI, 358 ff.
  - 1534) Ueber Mose b. Elazar vgl. Arab. Lit. d. Juden § 55 u. meinen Aufsatz in MGWJ 49, 48.
  - 1600) Ueber Mubârak und seinen Vater Salâma b. Raḥmûn (weiter nr. 1984), die beide Aerzte waren, s. noch Arab. Lit. d. Juden § 143-144, wo sie für Karäer gehalten werden, aber ohne jeden Grund. Sowohl der Namen Mubârak als auch Salâma kommen auch bei Rabbaniten vor, ersterer sogar vorwiegend bei Rabbaniten, s. mein Zur jüd.-arab Liter. 68 u. Il Nome Meborak, p. 8, nr. 2.

- 1612) Ueber das ראומה des Nachschon aus Bagdad s. zuletzt Ginzberg, Geonica I 154 ff. u. dazu meine Bemerkungen JQR, N. S. III, 409. Da er 1300 gelebt hat, kann er nicht Autor des ענול sein, den schon ibn Ezra gekannt hat; dieser ist vielmehr ein Werk des Nachschon Gaon. Aber war der jüngere Arzt?
- *1712) Rachamim b. Zecharja, Kopist eines Gebetbuches zum Versöhnungstag, ms. Fischl Hirsch 13 (s. H. B. XI, 14) lebte wohl in neuerer Zeit in Egypten, da dieses Gebetbuch in Kairo 1861 vervollständigt wurde.
  - 1751) Vgl. Steinschneider, JQR XII, 129, u. m. Babyl. Geonim p. 9, nr. 5.
  - 1752) Aust. Jew. Chr. l. JQR VIII u. vgl. noch die in meinem Meborak p. 12, n. 1, verzeichneten Stellen.
  - 1801) Salomo Calahora st. 1595, ausführlich über ihn Balaban I 143 ff.
- *1847) Anst. Adler 237 l. 238. Jadiah ist kein Namen, sondern ידיע, הנכר אלמערוף, Seinen vollen Namen nennt er in ms. Bodl. 23711, das er am Mittwoch, 7. Elul 1747 beendet hat (vgl. MGWJ 1883, 405): שלמה המתרפא בכיר המ' החכם חשלם כמה"ר משה רופא חכם יריע צעיר נ"ע בכ"ר המ' השר הטפסר . . . כמה"ר אהרן יריע צעיר נ"ע וכוי, also war auch der Vater Arzt und gehörte er zur Familie Zair (wohl = Sagîr, s. ob. I 7). Dann kopierte er noch ms. Fischl שלמה . . . בן משה רופא חבם ירוע . . . על wo שם אחי ואה׳ כה׳ר עזיאל יצ׳יו כן ישועה ידיע חכים וכו׳ bedeutet hier Freund, s. ob. I 85). Wahrscheinlich ist Salomo auch Verfasser einer arab. Erzählung über den Auszug aus Egypten, ms. Fischl Hirsch 254, das am Donnerstag, 4. Adar 1739 (l. היא חציש anst. אי חציש beendet wurde. Hier wird der Verfasser שלמה כן . . . משה כן קב יעקכ . . . בן אהרן . . . בן יעקכ genannt.
- .מנחלכ .ו מכחכב (1848*

8-

de

b.

me.

TUI

sal

stu-

u.

rab.

alten

men

niten

mein 1r. 2.

- 1893) Samuel war Chirurg der Königin Bona, vgl. über ihn ausführlich Balaban I 290.
- 1960) Scheth b. Jefet war kein Karäer, der seltene Name Scheth kommt bei Karäern gar nicht vor, Jefet aber findet sich auch bei Rabbaniten. Vgl. über ihn noch mein Zur jüd.-arab. Lit., p. 19 (wo irrtümlich b. Josef).
- 2035) Tanchum Jeruschalmi als Arzt, vgl. noch Bacher, Aus d. Wb. d. Tan. Jer. 17.

2046) Tobia Kohen meldete sich zur Promotion in Padua am 23. Juli 1683, s. Warchal 66.

in

30

[ ] ge

2106—15) Zur Familie Wallich vgl. die Monographie von Schultze MGWJ 1905, wo noch viele ärztliche Mitglieder dieser Familie erwähnt sind, die bei Steinschneider fehlen, u. zw. Walchen 1349 (p. 62): Moses David gen. Tewele in Trier, st. 5. Okt. 1691 (p. 272); Simon in Koblenz, st. 1730 (p. 272, 283) und dessen Sohn Menachem Manlin, st. 1762 (p. 283). Ausserdem noch Simon in Koblenz und dessen Sohn Isak Eisik, der 1702 in Frkf. a. O. studiert hat, s. ZfHB XIV, 117 ff. 158 ff. Vgl. auch ob. I, nr. 84.

2162) l. Cat. S. 2751.

2163) אלאסראילי 1. אלאסראילי

Ein Responsum Samuel ben Ali's.

Von V. Aptovitzer.

Ein wichtiges halachisches Problem bildet die Frage, ob המין כפסח במשהו oder wie die meisten anderen Issurim bloss נששים. Die hervorragensten Autoritäten nehmen zu dieser Frage Stellung. Diejenigen, welche sich für משהו entscheiden, berufen sich auf Pesachim 30 oben: אסיר במשהו ברב . . . . Die Anderen hingegen behaupten, dass במשהו eine in den Text eingedrungene Glosse ist1). So Samuel ben Meir, sein Bruder R. Tam und Isaak ben Abba Mari, der Versasser des Ittur. Auch R Elieser ben Joel behandelt dieses Thema; er entscheidet sich für die erschwerende Ansicht und beruft sich dabei auf die Tatsache, dass die Talmudtexte in Babylonien untersucht wurden und man in Exemplaren, die aus der Zeit Rab Aschi's stammen, den Text במשהו כרב gefunden. Sefer Rabiah ed. Aptowitzer II S. 77 ובחשובות ששלחו מבבל: כתבו והשיבו על דבר זה שיש ספרים שהם מימות רב אשי שהוא סוף הוראה יכתוב בהן במשהו כרב. Dazu erfahren wir aus Nachmanides, Milchemeth z. St., dass die Untersuchung der Talmudtexte auf Veranlassung französicher Gelehrter erfolgte: וכבר נברקו בנבל ספרים הישנים בזה עם י שאלת הכמי הצרפתים.

Es ist nun sehr auffallend, dass Samuel ben Meir, R. Tam und Isaak ben Abba Mari, alle in Frankreich, von diesem so

^{&#}x27;) Achnliche Bemerkungen älterer Autoren s. bei Aptowitzer, Ha-Zofeh Ed. Blau IV S. 17.

wichtigen Responsum keine Kenntnis haben. Daher vermutete ich in meinen Noten zu Sefer Rabiah, dass das Responsum erst in der Zeit zwischen der Abfassung des Ittur und der des Rabiah nach Frankreich geschickt wurde. Diese meine Vermutung wird von Poznanski, Babylonische Geonim im nachgaonäischen Zeitalter S. 135, als ziemlich gewagt" bezeichnet. Auch ich selbst habe meine Bemerkung mit dem Ausdrucke des Zweifels geschlossen. Nachträglich aber fand ich für meine Vermutung eine sehr wichtige Stütze. Rokeach N 451 Ende heisst es: וכן העיד רבנא שמואל במשהו בככל דחמין במשהו. Der Ausdruck ראש הישיבה בככל dass hier nicht eine Entscheidung vorliegt, sondern Berufung auf eine allgemein anerkannte Autoritat. Dass aber der Zeuge den Fragestellern nur das mitteilte, was ihnen nicht bekannt war, ist selbstverständlich. Es ist daher zweifellos, dass das "Zeugnis" im Rokeah identisch ist mit dem Responsum bei Rabiah und Nahmonides. Der Zeuge aber ist kein anderer als Samuel ben Ali aus Bagdad, der auch in Responsen Meir aus Rothenburg ed. Mekize Nirdamim S. 64 N. 494 als ישיבה מכבי bezeichnet wird. Vgl. auch Poznanski a a. O. S. 22. Samuel war noch 1191 am Leben, oder rach Poznanski, a. a O. S. 36, sogar noch 1220. Die Zeit, in welche ich das fragliche Responsum setze, entspricht also gut der Zeit Samuels.

Sterbedaten

neuhebräischer Schriftsteller, Gelehrter und Publizisten 1900-1915.

Gesammelt von William Zeitlin.

Vorbemerkung: Folgende Notizen sind Auszüge aus meiner BH.: Bibliographisches Handbuch der neuhebr. Literatur 1890—1915. (Ms)*). Literaturfreunde und Kenner ersuche ich höft die angedeuteten Lücken geft auszufüllen, sowie etwaige Nachträge an meine Adresse einzusenden: Dr. William Zeitlin, Grimmu (Sachsen), Terrassenstr. 5.

Adler, Marcus Nathan, (M. A.) Vrf. des "Chinese Jews" (hebräisch von E. Segal: היהודים בכינא 1901), Herausg u. Ueber-

^{*)} Herr Dr. Freimann hate die Güte, die Notizen durchzusehen und meine Daten mit denen der Jewish Encyclopedia vergleichen zu lassen; seine Ergänzungen sewie die ausfüllenden bz. abweichenden Daten sind durch [ ] gekennzeichnet,

setzer des מסעים של ר' בניטן The Itinerary of Benjamin of Tudela (Oxford 1907). Starb London 26. Februar 1911. [geb. in Hannover 20. Juni 1837.]

Altschüler, Moritz (Dr.), Schriftsteller in Wien, starb 22. März

1911; geb. zu Novogrudok 1869.

Atlas, Lazar, Lehrer und Schriststeller in Warschau, seit 1895 in Bielostok, starb 6. April 1904; geb. Beissagola (Lithauen) 21. Februar 1852 [8. März 1851?]

Bacher, Wilhelm (Dr.), Direktor der Landes-Rabbinerschule zu Budapest, starb 27. Dezember 1913, geb. 12. Januar 1850 in Liptó Szent Miklós.

Vgl. L. Blau: Bibliographie der Schriften W. Bachers (1865 bis 1909: 611 Nrn.) Budapest 1910.

Basilewsky, Moses, Lehrer und hebräisch russ. Schriftsteller in Odessa, starb 30. Dezember 1902, etwa 62 Jahre alt.

Baumgarton, Emanuel, Gelehrter und Vorstandsmitglied der Cultus Gemeinde in Wien starb . . .? Mai 1998; geb. 15 Januar 1828 in Kremsier.

Bawli, Hirsch Dan (צריק), aus Bielostok, Privatlehrer in Wilna, starb 11. Dezember 1905, 69 Jahre alt.

Behak, Jehuda aus Wilna, Privatgelehrter in Cherson, starb 15. November 1900 [geb. Wilna 5. August 1820].

Benamozegh, Elie, Rabbiner in Livorno, starb 6. Februar 1900. [geb. in Livorno . . . i823].

Vgl. G. Lattes: Vita e opera di E. B . ., Livorno 1901,

Berliner, Abraham (Dr) Prof. am Rabbiner-Sominar, hebr.deutscher Schriftsteller und Literarhistoriker in Berlin, starb in der Nacht vom 21. zum 22. April 1915; geb. in Obersitzko (Posen) 1. Mai 1833.

Vgl. A. Freimann: Bibliographie der Schriften und Aufsätze des A. B. Frankf. a. M. 15103. S.-Abdr. a. d. Jubelschrift ברכת אברהם.

Bernstein, Hirsch, Redakteur d. ersten hebräischen Wochenschrift Amerikas בארין החדשה (New York 1872 fg.), starb in Tenersville-New York 1. August 1907; geb. in Wladislawow, 25. März 1846.

Berschadski [Deckname für Domoschwitzki], Jesaja, Schriftsteller und Redakteur des jun in Wilna, starb in Warschau 10. März 1908; geb. 1870 [geb. b. Slonim 1874?) Biographie in seinen כתבים אחרונים, Warschau 1910.

Biema, van, N. H., Gelehrter, Bibliograph und Bibliophile in Amsterdam Anagramm: ינקב נפחלי דורין לוי ביינהל Starb 15. Dezember 1901 [geb. 12, Juli 1836 in Amsterdam, vgl.

- Siegmund Seeligmann, Catalog der Samml. hebr. u. jüdisch. Bücher... nachgelassen von N. H. van Biema, Amsterdam 1904, S. XI].
- Bloch, Moses, Prof. an der Landes-Rabbinerschule in Budapest, starb in Nagymoros bei Budapest 6. August 1909; geb. Ronsberg (Mähren) 15. Februar 1815.

Biographie: in ספר היובל Festschrift Moses Bloch zu Ehren . . .

Budapest 19 5.

en

ZI

ller

der

geb.

ilna,

starb

900.

lebr.-

starb Oher-

ufsitze

ייברכת ו

ochen-

2 fg.), eb in

Jesuja,

arb in

1874?)

hile in

Starb m, vgl. Braudes, Ruben Ascher, Schriftsteller und Redakteur in Lemberg, Krakau und zuletzt in Wien, starb 18. Oktober 1902; geb. Wilna 18. September 1851.*) (1840? Vgl. אוואסן Bd. X (1902), S. 567.)

Biographische Skizza in: האשכולה ו (1898) S. 72-89.

- Brüll, Adolf (Dr.), Religionslehrer und Redakteur in Frkf. a. M., starb 18. September 1908; geb in Kojetein 27. April 1846.
- Buber, Salomo, rabbin. Gelehrter und Schriftsteller in Lemberg, starb 28. Dezember 1906; geb. 2. Februar 1827.
- Castiglioni, Vittorio (יצחק הי), Rabbiner und hebr.-italien. Schriftsteller in Rom, starb 4. September 1911; geb. [in Triest] 29. Februar 1840.

Vgl. S. Colombo: L'università di Roma alla memoria del . . .

Rabbino Maggiore prof. V. C . . . Livorno 1911.

- Choczner, Joseph (Dr.), Prof. am Harrow-College (England), starb in Ramsgate . . .? . . .? 1904; geb. Krakau 11. Mai 1844 [NB. bei Brann 1843!]
- Chwolson, Daniel (Dr.), Prof. der semitischen Sprachen in Petersburg, † 5. April 1911; geb. Wilna 10. Dezember 1820? [15. Dezember 1819].

Vgl. Allgemeine Zeitung des Judentums 1909, S. 606-610.

- Dubsewitsch, Abraham Beer, seit 1891 Rabbiner in New York, starb 14 Januar 1900 (*18. Oktober 1899?)

  Vgl. Eisenstadt ידור רבניו וסוסרין V. 8. 32.
- 1) u e n n e r, Joseph Hirsch, Rabbiner und Rektor des niederländ. israeli ischen Seminars zu Amsterdam, starb 16. Oktob. 1911; geb. Krakau..? Januar 1833.
- Ehrlich, Adolph (Dr.), Rabbiner und Lehrer in Tilsit, starb in der Nacht zum 6. Februar 1913; geb. in Mitau 20. Sept. 1837.
- Eisler, Leopold (Dr.), Rabbiner in Eiwanowitz (Mähren), starb 20. Juni 1909; geb. in Boskowitz 11. Februar 1825.

Feinstein, Arie Löw, Privatge'ehrter in Brest-Litowsk, starb [20. Januar 1903]; geb 5. Januar 1821 [6. Dezember 1821]. Vgl. Sokolow: process S. 166,8.

Feitelson, Menachem Mendel, Lehrer und Literaturkritiker in Ekaterinoslaw, starb 28. Mai 1912; geb. in Michailowka (Krim), 1. September 1870.

Biographische Notiz in der Vorrede Lachowers zu seinen mann-Warschau 1914.

Finfer (Fünfer), Pesach, Rabbiner in Wilne, starb. .? Nov. 1912.

Fischer, Bernhard (hebr. Jakob) (Dr.), Rabbiner in Böhmen, seit 1863 Schriftsteller in Leipzig, starb 17. Juni 1906; geb. 12. Januar 1821 in Budikau (Böhmen).

Fried, Salomon (Dr.), Rabbiner in Ulm, starb 2. Februar 1906. [geb in Oprana (Ungarn) . . . 1847.]

Ha

101

Hori

Harw

Friedberg, Abraham Schalom, Schriststeller und Redaktenrin Petersburg und zuletzt Zensor in Warschau, starb 20. März 1902 [geb. in Grodno 6. November 1838]. Vgl. dessen ידונים עיד הארו 1 (1800) S. 238-58.

Friedmann, Meyer, Schriftsteller und Lektor am Beth-ha-Midrasch in Wien, Mitherausgeber der Monatsschrift בית חלפו 1881-89, starb 23. November 1908; gcb. in Kraczna (Ungarn) 10. Juli 1831.

Vgl. Porges, Vorwort zur Edition des Sifra, Breslan 1916.

Frumkin, Israel Beer, Redakteur der Wochenschrift (gegründet 1870) in Jerusalem, gest. Sonnabend abends 16. Mai 1914; [geb. Dubrowno (Russland) 29. Oktober 1850].

Glückmann, Moses, Lehrer und pädagog. Schriftsteller in Minsk starb 10. Oktober 1900; geb. 1852. Vgl. Eisenstadt: יות רבנית ותוביע, Helt IV, S. 7-8.

Gnessin, Ury Nissan, Schriftsteller in Warschau, starb 6. März 1913: geb. Starodub 1882.

Vgl. "Nobbit Bockert" 1918, Nr. 9; J. Ch. Brenner: 1935, Literarisches Sammelbuch den Manen U. N. G. gewidmet.. Jerusalem 1914.

Goldbaum, Meschulam Salomon, Privatgelehrter und Dichter in Jassy, starb in Prag 30. Oktober 1915; geb. Lemberg 21 Dezember 1836. Vgl. Wochenschrift "Selbstwehr" IX. Jahrg. (1915), Nr. 42, S. 6 f.

Goldfaden, Abraham, hebr. und jargon Dichter, Dramaturg und Impresario des Jüdischen Theaters, starb New York 8. Januar 1908; geb. in Staro-Konstantinow 12. Juli 1840.

- Goldin, Esra, Lehrer und Schriftsteller, Herausgeber der Sammelschrift (1896) in Warschau, starb in Riga..? Mai 1915; geb. in Luna (Lithauen) 1868.
- Goldmann, Isaak, Lehrer und Dichter in Wilna, gest. ...? 1905; geb. 6 November 1839.
- Gordon, Arie Löw, Lehrer in Berditschew, zuletzt Privatgelehrter in Jerusalem, starb in Pethach Tikwa b Jaffa 4 Nov. 1912; geb. in Rossieny (Lithauen) . . . . ?
- Grünhut, Lazarus (Dr.), Direktor des (Jerusalemer) jüdischen Waisenhauses in Pethach Tikwa, starb 18. Februar 1913; [geb. Gerenda, Ungarn, 1850].

elt

in

ba-

713

116.

100

16.

50].

nsk

lärz

1757,

alem

hier

erg

OFR

340.

- Günzbourg, Baron de, David, Orientalist in Petersburg, starb 13. Dezember 1910; geb. 5. Juli 1857 in Kamenez-Podolsk
- Halberstam, Salomon Joachim, Privatgelehrter und eifriger Handschriftensammler in Bielitz, starb 25. März 1900; geb. in Krakau 23. Februar [24. März?] 1832. Vgl אול האלמה, Catalog hebr. Handschriften von S. J. Halberstam in Bielitz. (Jetzt in der Bibliothek des Jewish College, London.) Wien 1890.
- Halevy (Rabinowitz), Isaak (יצהק איויק הלוי רבינאוויין), Privatgelehrter aus Wilna (?) in Hamburg, starb Sonnabend abends 16. Mai 1914.
- Nekrolog in ארצירה 1914, Nr. 103.

  Herschensohn, Hermann, Privatlehrer (doch wohl: Jechiel Hirsch Hirschensohn, Verf. des שבע חבשות בחלשוד, Lemberg 188 וויי ביי וויי ביי אבע חבשות בחלשוד 1912.
- (Aus einer Todesanzeige seiner Frau im "Leipziger Tageblatt").

  Horovitz, Marcus (Dr), Rabbiner und Geschichtsforscher in
  Frankfurt a. M., starb am Morgen des 27. März 1910; [geb.
  15. März 1844 in T. Ladány (bei Tokaj)].
- Horowitz, Chaim Meir, rabbinischer Gelehrter in Frankfurt a. M. starb 8. April 1904; geb. . . . . ?
- Hurwitz, Isachar Beer, hebr. Dichter in Warschau, starb ..? Mai 1905; geb. 1835 in Grodno.
- Hurwitz, Salomon, Privatgelehrter in Wilna, starb 17. Apri 1900; geb. 30. Juni 1860.
- Hurwitz, Simon, Rabbiner in Leipzig (Herausgeber des מהוור ויטרו Berlin 1889—97), starb 4, Februar 1900; [geb. 7. Januar 1820 in סקוד הו

- Imber, Naphtali Herz, hebr. Dichter und Lehrer in New York, starb 8. Oktober 1909; geb. Sloczow 1853 [1856?],
- Jelin, Salomon, Schriststeller und Advocat, starb in Beirut 31. Juli 1912; geb. Jerusalem 5. Mai 1874,
- Vgl. Luncz' לוח ארץ ישראל, Bd. 18. Kaminer, Isaak (Dr. med), Landschaftsarzt in Gorodnja (Gubernium Tschernigow), hebr. Dichter, starb in Bern 7. April 1901; geb im Wolhynischen 1834.

Biographische Skizze (משורר לאומיי) von Ch. J. Kattenellson in ספר השנה III (1902), 4º. S. 46-68.

Kantor, (Jehuda) Löw (Dr. med.), Hebr-russischer Schriftsteller, Redakteur des ersten hebr. Tageblattes ann (Petersburg 1886-87), zuletzt Rabbiner in Riga, starb plötzlich 7. Mai 1915; [geb. Wilna 1849].

Kaplan, Elieser, Begründer und Leiter des hebr. Verlags "Achiasaf" in Warschau, starb 30. Oktober 1914. Vgl. "Jüdische Rundschau" vom 4. Dezemb. 1914.

- Katzenelbogen, Jacob Schalom, Hauptmitarbeiter der Wochenschrift היהודיי (auch החינל) in London, ertrank im Zürichsee... Sommer 1904 Biographische Skizze von Bisko, in כתבי ישיק I, London 1907.
- Kobak, Joseph (Dr.), Rabbiner in Bamberg, Herausgeber der hebr.-deutschen Zeitschrift ישרוף (856 – 78), starb Lemberg 7. Februar 1913; geb. daselbst 28. September 1828. Autobiogr. Skizze in der Sammelschrift "nue"n, Berditschew 1895,

S. 1-6. Vgl. "Die jüdische Presse" 1913, Nr. 9

Kohan, David, Privatgelehrter, Literarhistoriker und Geschichtsforscher jud. Sekten in Odessa, starb 24. August 1915; |geb. Ode sa 1838|.

Kohn-Zedek, Joseph, Schriftsteller und Redakteur des Wochenblattes המבשר" mit literar. Beilage המבשר" (Lemberg 1861 - 67) seit 1875 Prediger der polnischen Gemeinde in London, starb 28. Dezember 1903.

Kowner, Abraham Ury, hebr.-russischer Journalist aus Wilna, † nach einem sehr bewegten Leben in Lomsha . . . ? Mai 1909;

|geb. Wilna um 1837].
Zur Charakteristik vgl. Zinnberg: A. Ковисръ in Sammelwerk
"Пережитое", Вd. II, Petersburg 19'0.

Ma

Ma

Ma

Mar

Lebensart, Abraham, Mitherausgeber der Monatsschrift "הירדן (1906) in Stanislau, starb 12. Februar 1901; etwa 29 Jahre alt.

Lerner, Joseph Jehuda, hebr.-russischer Journalist in Odessa, † ...? ...? 1907; geb. Berditschew [1. Januar] 1849.

ork,

31.

(Gu-

ם חפם

eters-

tzlich

Achi-

ochen-Larich-

1907.

er der emberg

w 1895,

chich's-

Vochen-31 - 67)

n, starb

Wilna,

ai 1909;

zmelwerk.

1 177%

ahre alt. Odessa,

849.

- Levin, Emanuel, Schullehrer in Minsk, dann Sekretär des Jüd. Bildungsvereins in Petersburg, starb 28. Oktober 1913; geb. Minsk [15. Dezemb.] 1820.
- Levinsohn, Josua, Schullehrer und Schriftsteller in Mitau, starb plötzlich in Riga ...? Juli 1911; [geb. Vylischki (Kowno) 1833].
- Lewinsky, Elchanan Löw, Schriftsteller, Mitarbeiter der Monatsschrift יהשלה in Olessa, starb 27. Oktober 1910; geb. in Podberesje (Lithauen) 1858.

Biographische Skizze von Klausner, in L-kys ... כל כחבי, Sämtliche Schriften Bd. I, Odessa 1911, S. I-XXIV.

- Lilienblum, Moses Löw, hebr.-russ. Schriftsteller, Gemeinde-Sekretär in Odessa, gestorben in der Nacht vom 11. auf den 12. Februar 1810; geb. in Keidany 22. Oktober 1843.

  Biographisches von Klausner: איל לילי הארם והסופר בין הארם והסופר בין הארם והסופר בין אילי הארם והסופר בין Sämtliche Schriften Bd. 1, 1910, S. I—XXVII.
- Lippe, Karpel (Dr. med.), Arzt, hebr.-deutscher Schriftsteller in Jassy, starb in Wien 26. Juli 1915; geb. 1830. Nekrolog und Bildnis in "Egalitatea" XXVI (1915), Nr. 30.
- Lipschitz, Hillel Arie Löw, Mitarbeiter des הלבנקי, zuletzt Rabbiner in Lublin, starb . .? 1905; geb. 1844 in Plungiany (Lithauen).
- Lubetzky, Jehuda, Rabbiner der polnischen Gemeinde zu Paris (Verf des בהקי בתים, Berichtigungen und Anmorkungen zum בבר ההשלמה, Paris 1896), starb 18. September 1910, etwa 60 Jahre alt.
- Maggid (nach seiner Profession Steinschneider genannt), Hillel Noah, Lokal-Historiker in Wilna, starb 30. Okt. 1903; geb. 5. September 1829.
- Mandelkern, Salomon (Dr.), hebr. Dichter, russ.-hebr. Schriftsteller und Lexikograph in Leipzig, starb in Wien 24. März 1902 (bestattet in Leipzig); geb. 25. April 1842 zu Mlynow in Wolhynien.
- Marcus, Ahron, deutsch-hebr. Schriftsteller und Redakteur in Krakau, starb in Frankfurt a. M. in der Nacht von Sonnabend zu Sonntag 5. März 1916 (beerdigt in Krakau); geb. n Hamburg 13. Januar 1843. Nekrolog: Der Israelit 1916, Nr. 10.
- Margolies, Chaim (Wolf), Rabbiner und russ.-hebr. Schriftsteller in Dubno, starb 22. September 1911.

Massel (hebr.: למול), Joseph, Schriftsteller und Buchd-uckereibesitzer in Manchester, atrsb 6. September 1912; geb. in Wjasin (Russland) 1850.

Pupe

Babi

Radi

Reith

Reing

Bodki

Re

Ne

by

my

Roller

Rosenz

Resent

Adip CUTT

Sep

Set

high

Meidanik, Elia, Schriftsteller iu Odessa, starb 22. Mai 1:04. Biographische Skizze von Fichmann in M-ks gesam. Schritten מחבי א יהוה. Odessa 1907, S. I-X.

Mekler, L. (Dr. med.), Arzt und Schriftsteller in Beschenkowitschi, von ruchloser Hand ermordet . . .? Oktober 1907.

Mendlin, Wolf, Privatgelehrter in Odessa, starb . . .? August 1912 [geb. Mohilew a. Dniepr 1849].

Merlinski, Menachem Mendel. Schullehrer in Lodz, starb 23. Juli 1911.

Müller, David Heinrich (Dr.), Prof. der semitischen Sprachen an der Universität Wien, starb 21. Dezember 1912; [geb. in Buczacz (Galizien) 6. Juli 1846.

Müller, Israel David, Rabbiner in Grodno, starb . . .? . . .? 1913. Ueber seine literarische Tätigkeit usw. von seinem Sohne A. L.

Müller: Anhang zum מולדות פנחם, Petrokow 1913.

Müller, Gabriel, Rabbinatsassesor in Matersdorf, starb ...? ...? 1906; geb. zu Nadas [3. Oktober] 1836.

Münch, Wilhelm (Dr.), Prof. der Padagogik an der Universttät Berlin, † 26. März 1912. Verf. des רברי המלחמת הגדולה, Der deutsch-französische Krieg, hebräisch und deutsch erzählt von W. M. . . . (1871). Berlin 1909.

Neubauer, Adolph (Dr.), Librarian of the Bodleian-Library at Oxford, starb London 6. April 1907; geb. Bitsche (Ungarn), 11. März 1831.

Neviasky, Abel (aus Kowno), Rabbiner in Orleans, starb 13. Juli 1913; 60 Jahre alt.

Peretz, Isak Iöw, Dichter und Schriftsteller in Warschau, starb 2. April 1915; geb. Samosé, 25. Mai 1851.

Pigit, Samuel, Chasan der Karäer-Gemeinde in Ekaterinoslaw, starb . . .? Juni 1911; geb. in Kalé 1849.

Pines, Jechiel Michael, Privatgelehrter, eifriger Vertreter der Kolonisationstätigkeit in Palästina, starb nachts zum Sonnabend 15. März 1913 in Jassa (bestattet in Jerusalem); geb. Rushany (Lithauen) 17. Oktob. 1843 [26, Septemb. 1842 (?)]

Prins, Liepman Philip, Privatgolehrter in Frankfurt a M., starb 20. Oktober 1915; geb. Arnheim (Holland) 16. Marz 1835. Vgl. Der Israelit 1915, Nr. 45.

Pupes (?) (סופס) Israel Löw, Hilfsredakteur des Tageblattes הזמן in Wilna (1905, Chiffre בקרישראל). Mitarbeiter des השלח, in Odessa, ertrank beim Baden in Bern, snine Leiche wurde nach neun Wochen geborgen und bestattet id Bern 9. Mai 1912; geb. iu Kowenschren 3. November 1884.

Rabinowitz, Isaak, Privatgelehrter u. hebr. Dichter, seit 1891 in New York, starb 9. März 1900; geb. Kowno 13. Okt. 1846.

Rabinowitz, Michael, Privatgelehrter in Brest-Litowsk, starb 30. Januar 1914; geb. in Scherschow 1856.*)

*) Eisenstadt: דור רבניו וסופריו Heft II, S. 44: נולר בבריסף

יום הי ע״רח תמוו תרטו (?).

tereib. in

1:04

prilten

enko-

ugust

raphen

geb, in

e A L.

erstiat

ez, he-

rary at

ngarn),

starb

starb

naslaw,

Sonu-

1), geb.

812131

1. starb

z 1880.

Rabinowitz, Saul Pincus, vorm. Hilfsredakteur der יהצפירה. und hebr.-russ. Schriftsteller in Warschau, starb in Frankturt a. M. 6. Dez. 1910; geb. in Lithauen [8. April] 1845.

Radin (Radyn), Adolph (הראס), vorm. Redakteur des "Jüdischen Grenzboten", Königsberg i. Pr. 1873 – 74. Rabbiner u. Prediger in New York, starb . . .? Februar 1909; geb. Wladislawow 1848.

Reicherson, Moses, Lehrer und Schriftsteller in Wilna, seit 1890 in New York, starb 3. April 1903; geb. 5. Okt. 1827.

Reines, Isaak Jakob, Rabbiner und Jeschiba-Hauptb in Lida, starb . . .? September 1215; geb. Karlin [29, Oktob.] 1839. Vgl. Jüdische Rundschau 1915, Nr. 37/8; Der Israelit 1915, Nr. 39.

Rodkinson (Rodkinssohn)*), Michael Levi, Schriftsteller und Redakteur in Königsberg i. Pr. (1876-79), seit 1889 in New York, Herausgeber der New Edition of the Babylonian Talmud, original Text, edited, corrected, formulated and translated into Euglish. 12 Vols. 1896-1901. Starb 6. Januar 1904; geb. in Dubrowno (Russl) 13. März 1837. *) Sein Bruder heisst Isr. B. Frumkin q. v.

Roller, Isaak E., Distrikt-Rabbiner in Barr (Elsass), starb...? September 1900; geb. in Zabrow (Galizien) 1832.

Rosenzweig, Gerson, Schullehrer in Suwalki, seit 1388 Schriftsteller, Dichter-Satiriker und Redakteur des Wochenblatts מהעברים (1891—1402), der Monatsschrift העברים, (1599) und der satirischen Wochenschrift וואס העברים, in New York, starb ...? Februar 1914; geb. in Karutschin (Grodno) im April 1861.

Rosenthal, Joseph, Privatgelehrter, namhafter Schachspieler u.

Advokat in Warschau, starb 22. November 1913; geb. in
Suwalki 14. Februar 1844.

- Rubin, Salomo (Dr.), Lehrer und Schriftsteller, zuletzt in Krakau, starb 28. Januar 1910; geb. Dolina 3. April 1823.

  Vgl. J. Stern: Dr. S. Rubin, sein Leben und seine Schriften.

  Stuttgart 1908.
- Sabludowky, Jsidor (Dr. med.), Prof. an der Univers. Berlin, starb 24. Novemb. 1906; geb. in Bielostok 30. Juli 1850.
- Salomon, Joël Moses, Redakteur der Zeitschrift ייהודה נירושלים. (1877-78) in Jerusalem, starb 23. Oktober 1912; geb. in Jerusalem 1838.

So

Ste

Ste

Taub

Tede:

Triwi

Unger.

Dic

H

IN

- Saphir, Elijahu, Schullehrer, dann Bankbeamter in Jaffa, starb 1. September 1911; geb. in Jerusa'em 1868. Vgl. "Die Welt" 1911, S. 973—74.
- Sarsowsky, Abraham (Dr.), Mitherausgeber des הקרם (Petersburg 1907/8), starb in Gordono Riviera 9. April 1911; gebin Druja (Lithauen) 1878.
- Schapiro, Konstantin (hebr. אישר), Photograph in Petersburg, † 23. März 1900; geb. 1841 in Grodno.

  Literarische Charakteristik von Fichmann: Einleitung zu Sch-ros
  (Ausgewählte Dichtungen), Warschau 1911, S. I-XVI.
- Schechter, Solomon, President of the Jewish Theological Seminary of America, starb New York 20. November 1915; geb. Focsani (Moldau) 1847.
- Scheftel, (Chaim) Jakob, Privatgelehrter in Kiew (Buchdruckereibesitzer in Berditschew), starb in Kiew 24. Januar 1906.
  Vgl. ZfHB IX, 185-87.
- Scherschewsky, Hirsch, hebr. Satiriker, Buchhändler in Rostow a. Don, starb . . .? Novemb. 1909; geb. Pinsk 1840.
- Scheykewitsch, Nahum Meir, hebr.-jargon Schriftsteller in Wilna, seit 1885 in New York, starb 24. November 1935; geb. in Neswiesh 28. Dezember 1848.
- Schmielg, Joseph (Dr.), Religionslehrer in Petersburg, starb 18. September 1900; geb. in Keidany 1846.
- Sehulmann, Lazar, Privatgelehrler in Kiew, starb 30. Juli 1901.

  Biographische Skizze in אַרָּטָּה אַרְטָּה אַרָּטָּה Bd. IX (1901), S. 351-55.
- Schur, William (Wolf), Weltreisender, Schriftsteller und Redakteur des Wochenblattes "Noon, (New York-Baltimore-Boston-Chicago, 1891—1900), starb in Chicago ...? Januar 1910; [geb. bei Wilkomir 27. Okt. 1841].
- Segal, Elchanan, Schriftsteller in Warschau, starb in Wien...? 1903; geb. Odessa 1876.

- Slonimski, Chaim Selig, Inspektor der Rabbiner-Schule zu Shitomir, namhafter Mathematiker u. Schriftsteller, Redakteur der הצפירה (gegr. Warschau 1862) Neue Folge: Berlin 1874 bis 1875, Warschau 1876—19...), starb Warschau 15. Mai 1904; geb. Bielostok 31. März 1810.
- Slustsch (Slouschz), David Salomo, Rabbinatsassessor in Odessa, starb 15. Februar 1906; [geb. 11. Septemb. 1852 (?)].
- Sofer, Sussman Elieser, Rabbiner in Paks (Ungarn), starb 10. Oktober 1902.
- Sossnitz, Joseph Löw, Prediger in New York, starb 2. März 1910; geb. zu Birshi (Lithauen) 17. September 1837.
- Steinberg, Josua, Inspektor des jüd. Lehrer-Instituts zu Wilna, hebr.-russischer Schriftsteller und Lexikograph, starb 25. März 1908; geb. 1839.
- Steinberg, Jehuda, Pädagog. Schriftsteller und Novellendichter in Odessa, starb 10. März 1908; geb. Lipkany (Bessarabien) 26. Februar 1863.

IB,

-103

VI. Se-

15;

-1916

al in

1840.

ler in

starb

1901.

51 -00,

Redak-

more—

100 ...?

- Bio graphie u. literar. Würdigung von J. Fichmann: in S-bgs
- Steinschneider, Moritz (Dr.), Professor und Bibliograph in Berlin, starb 24. Januar 1907; geb. Prossnitz in Mähren 30. März 1816.
  - Vgl. G. A. Kohut, Bibliography of the Writings of . . . M. S. in החלה למשה, Jubelschrift zum 80. Geburtstage . . . 1896, S. V XXXIX. Nachtrag: ZfHB. V, 189-91.
- Suwalski, Isaak, Buchbändler in Warschau, seit 1896 in London, Redakteur der Wochenschrift (seit 1902: Ausgabe für Russland ההינול") 1897—1913, starb ..? Mai 1913.
- Tauber, Israel, Rabbinatsassessor in Vag Neustadtl, starb 9. Oktober 1903, fast 81 Jahre alt.
- Tedeschi, Isaac Raffaelo, Rabbiner in Ancona, starb 1. Mai 1908.
- Triwusch (Rawin), Hillel David, Rabb. in Wilki (Lithauen), Herausgeber der Sammelschriften אישרות הפסנת, הר הפסנת, הר הפסנת, הר הפסנת, הר הפסנת, אישרות הפסנת, אישרות הפסנת (Wilna 1895—1900), starb 22. Mai 1901; geb. Wilna 1841.
- Trop, Israel, Privatgelehrter in Swislotsch (Lithauen), starb . .? 1905.
  - Seine Abhandlungen über Kalenderkunde iu Atlas' הכרסי 1887, S. 107-116; II, S. 17-36. Biographische Notiz: Eisenstadt, דור רבנין וסופרין, Heft VI, S. 37.
- Unger, Joachim Jakob (Dr.), Rabbiner in Iglau (Mähren), hebr.
  Dichter und hebr,-deutscher Schriftsteller, starb 16. Oktober
  1912; [geb. Homona (Ungarn) 25. November 1826].

- Wagenaar, Heiman Abraham, Beth-Hamidrasch-Inspektor in Amsterdam, Schriftsteller und Bibliophile, starb ..? ..? 1994.
- Warschawsky, Abraham, Rechtsanwalt in Kischinew, starb Odessa 20. Januar 1901; geb. 1-41.

H

21

L

F

fer

er

La

Da

in

noch

Bons

452

Zuta

begit

inc. 1

ינים 3 ני א נ.

Ein a

ם כניך

lachis

- Weber, Michael, Schriftsteller und Hilfsredakteur der ממשפרה, starb Warschau..? Mai 1907; geb. in Warka b. Warschau 9. Februar 1859.
- Weikert, Thomas Aq. (O. S. B.), Hebraist und Editor hebr.
  Mss., Prof. am Collegio St. Anselmo (Monte Aventino) in
  Rom, [† in Arcs sur Argens (Frankreich) 8. Juli 1906; geb.
  in Oberelsbach (Bayern) 20. Dezember 1863].
- Weiss, Isaak Hirsch, hervorragender Talmudist und Literarhistoriker, Herausgeber der Monatsschriften ביה הסררש. (1865) und "מור (1880–89), Lector am Beth-Hamidrasch zu Wien, starb 30. Mai [10. Juni] 1905; geb. Gr. Meseritsch (Mähren) 10. Februar 1815.

Autobiographie in dessen וברונותי Memoiren . . . Warschau 1895.

- Weiss, Benjamin, Rabbiner in Czernowitz, starb 12 Dezember 1912, geb. 1843.
- Weissberg, Isaak Jakob, Lehrer und Schriftsteller in Kiew, starb 2. August 1904; geb. Polanki (Gubern. Minsk) 1842.
- We is smann-Chajes, Marcus, Schriftsteller und epigrammatische satyrischer Dichter in Wien, starb 1. Mai 1911; geb. in Tarnow 1830.
- Wijnkoop, Isaak Joseph, Rabbiner und Bibelexeget in Amsterdam, starb . . . ? Oktober 1910; etwa 60 Jahre alt.
- Wittkin, Joseph, Lehrer und Schriftsteller in Juffa, starb 23.
  Januar 1912.

Vgl. הארץ והעבודה, Sammelschrift, dem Andenken J. Wittkins gewidmet. Jaffa 1912.

- Wohlmann, Israel Meir Lehrer und Schriftsteller in Minsk, starb...? März 1913; geb. 27. Juni 1828.
- Wyssotzky, (Kalonymos) Wolf, Privatgelehrter (Grosskaufmann) in Moskau, starb 25. Mai 1904; geb. Shagory (Lithauen) [8. Juli] 1824.

Vgl. ררך צרקה Jubelschrift zum 75. Geburtstage W. W. am 12. Tamus 5654. Warschan 1894.

Mitteilungen aus hebräischen Handschriften.

Von Leopold Zunz.

[Moritz Lazarus erzählt in seinen Lebenserinnerungen, Berlin 1906, S. 494, es ware der sehnlichste Wunsch Zunzens gewesen, die hebraischen Handschriften in Parma zu studieren. "Diese Sammlung mit eigenen Augen zu sehen und zu prüsen, sei förmlich zur fixen Idee bei ihm geworden", lässt er Zunz sprechen. Lazarus berichtet dann ausführlich, wie er dem Forscher ermöglichte, in seinem 69. Lebensjahre (1808), mit den besten Empfehlungen versehen, nach Parma zu reisen. Zunz erzählte ihm bei seiner Rückkehr, dass er infolge des grossen Entgegenkommens in 8 Wochen Arbeiten fertiggebracht hätte, die unter gewöhnlichen Umständen ebensoviel Monate erforderten. Seiner Gewohnheit gemäss verzeichnet Zunz am Beginn seiner Notizen: 18t3, 16. Juni, 1/4 11 Uhr Vormittags in Parma auf der Bibliothek, und am Ende: 2. Juli 68, 8 Uhr. Am 5. Juli 1868 war er in Padua bei Luzzatto, notiert aber nur weniges. Auch die Sammlung in Turin besuchte er und notierte aus 3 Manuskripten. Zunzens Notizen werden dem künftigen Bearbeiter der de Rossi'schen Sammlung eine recht wertvolle Vorarbeit sein. Da Zunz nur wenige seiner Parmaer Aufzeichnungen in der 1805 gedruckten Literaturgeschichte verwerten konnte - ich habe die Stellen aufgesucht und in [ ] Klammern in den Noten verzeichnet - hat auf meine Bitte hin Herr Isr. Kamelhar nachstehende Notizen sorgfältig kopiert, so dass ich sie nur noch mit dem Original zu vergleichen brauchte. Es sei ihm dafür auch an dieser Stelle gedankt.]

I. Parma.

W,

1

19.

561

cod. 61 ähnlich dem von Asher im 2. Bd. fol. [vgl. Ltg. 115 A. 4.]

כסל. 68. Der Commentar z. תורה cit. ר' עזרא z. חגיגה, u. sonst, auch החסיר. — Das סוד ג״ע hebt an חכמי הסודות כל אחד מהם הם hebt an סוד ג״ע.

כסל. 91 fol. prg. Sec. 14 sei יוסרור מנהג צרסתו mit Maarib-Zutaten v. Tobelem u. Elia a. Paris. — D. חקוסות הקום חיד אליה מסריש פוח חססת אומסת יוססת המוש פוח חססת v. שיוה מסריש פוח הבכורים ומן הקרב החדש inc. ביאליה מסריש ווס הבכורים ומן הקרב החדש הווס לבים אומין יוס הבכורים יוסף bis hierher מיוס שלום שלות שלות שלום עזווך הישנה שיון ברנה שיון ברנה לפא אליה הקטן ברבי יהודה ש אייב עזרך הישנה worin ובאו ציון ברנה לפאר יוס הבכורים תקריבו מנחה des. יוס הבכורים תקריבו מנחה מניך וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך שוור בניך אומין וומלכים אומניך וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך היורב בניך היו

cod. 147. אני חמאתי ואשמתי והרכיתי v. Binjamin. Halachische Schreiben v. אהרן הלני מה בנימין זאב כי מתתיה u. A. cod. 148. מנהיג inc. מנהיג שלו אך יום אהר שלו אך יום אהר it אין ist מנהיג ist מנהיג, hat Randglossen v. משה מענקיש b. Josua, der links war, er schrieb für מנהם כי שמשון A. 1492, Am Ende ein מהל—בוך um A. 1610. = Italien.

cod. 149 hat פירוש z. Reschut מתני אחזו .

cod. 156. Das הגדות, 283 Bl., beginnt תניא רי אליעזר אומר סכלה; משמרות; das letzte ist פנים.

cod. 159 enthält Schreiben v. נתן כ' an אברהם בר יצחק in Lunel tib. תמלין (mitgeteilt v. מררכי des נתן Sohn) er nennt darin d. מהר"ם des Jehuda b. כרוילאי [cf. Rga. מהר"ם Th. 3 N. 396] a. Barzellona, d. frommen 1128 7 a. Majorca1), Alfasi's Schüler. — Schreib. v. ראכיד an ראכין an ראכין in Lune 12) üb. denselb. Gegenst., citat ברייתא דסית (נודר אחת וכותב שתים וכו) ברייתא Schreib. v. משולם בר יעקב üb. idem. — Grosse Stücke aus Amram u. Vitry, stimmt oft wörtlich mit Raschi's סדור, Ist kein מחוור Für אצית להאי כללא דהא כייל, כללא דעשרה (לא תנאף דעד בללא בהא כייל, end. יעקב בר שמשון, v סירוש, alfab. m. יעקב בר שמשון, י desselben auch zu (לא תננוב zu) אורתא ותוון נהירין ביממא כרייא), des. ירית ירית עלמא וראתי ירית v. Isaac; desgl. zu אאוגריה לא תענה ולא סהרא שקרא ואיגני des. דחיי בעו שקרא ואיגני hat Jac. b. Simson⁵) verfasst: אי חבל אמאן דחמיר des. עכורה מלך ונכורה u. selber commentiert 6). Am Schlusse in mehreren מחוורים ein längere Stelle hinter וחמריה וכל דלהברך: ילעלמי עלמיא bis חמיר אורייתא מה׳ בלכך דהיא יקירא ושפירא[†]), die älter ist als R. Asriel. — קנה קלירית überschrieben: (אלם -- פנה קלירית). שוכן ברום שפוחים תאזין אנקת נאנחים .des אצולים מגיא כסלוחים . Hosch. אניך קשוכות d. וכתקם ברחובות) אנוקים ודווים במכאוכות. N. 18 Hosch. יוסף בר שמואל הוק) איומה נהכסת ומופרכת בקרב לכאים, f. שכח, d. שבאים ויכושן עם נצורי כאישון N. 20 חשוף זרוע קדשך ויכושו שבאים. d. אשר קנתה ימינך d. N. 21 Hosch. מינים תעלה להר הכנויה d. אשר קנתה אני אטרתי אל Bibelverse. 24 אלהים את ישראל, d. erste Zeile אני, d. zweite והוא anhebend, d. אני N. 26 Hosch. יוסף בר שמואל חוק) כהוש' ידיד ברדתו להלום ירדפם יעבר), des. עכור צדק שכלל אולמך: עי bis א אמונים יחוסים 29.

^[1] Ltg. 343.] 2) איז 325. [3] Ltg. 78. 4) Ltg. 552.] 5) Vgl. ממים S. 59. [6] Ltg. 458. 7) Ltg. 79. 8) Ltg. 84 A. 1.]

N. 30 dreizeilig, f\u00e4ngt bei Buchst. גישם גרבות חניף על הערכת מה בי an מעניף (ist אל מוב des. מעוטי עמים מעוטי Die letzte N. (34) ist למען אהבת קדומים מראשון אהבת למען אהבת אהבת הווע וחי וווע וחי אהבת קדומים מראשון.

כסל. פירוש ר״ח מרחשון וכסלו כסדרן etc. etc. etc. פירוש ר״ח מרחשון וכסלו בסדרן etc. etc. מרחשון של הנוכה מסלת נעילה auf פירוש Dahinter או הסרים יהיה יום ראשון של הנוכה u. המשנה ומשתנה בשנוין איננו שלם worin es heisst. – סקוד יסקיד

נמצא כתוב באנדת ר' מצליח בר אליהו מן צקלנה שנמנו Did. על רבינו האי ניע בימי ריה ומצאי כא מבית הכנסת ותלמידיו אחריו ומביאין על רבינו האי ניע בימי ריה ומצאי כא מבית הכנסת ותלמידיו אחריו ומביאין (vgl. jüd. Zeitschr. B. 2 S. 152.)

רבון העולמים inc. סוד התשובה st. in כל כו st. in מיד התשובה בכל כה כונת שבלי וחם לככי ווך מחשבותי דרשתי שאני וביתי נחיה בגותר ולא ככל כה כונת שבלי וחם לככי ווך מחשבותי דרשתי שאני וביתי נחיה בגותר ולא .end. יהיו לרצון end. הוא ינהגנו על מות בשני עולמות.

's

81

KK

粉

988

: 18

ter

high.

17.

11)

KCN

פרה

rste

26

ינכוי בחב

^[1] Ltg. 704. 2) Ltg. 727. 2) Ltg. 498. 4) Ltg. 356.]

רי לוי בר יהודה חזן; מפי ר' יוסף בדוק בר יוסף כר יהודה חזן; מפי ר' יוסף בדוק in Nimes Oheim לו הודה בר אברהם ב' שמואל . Schrieb v. ראביר מורע לארוני כי האיש אשר יצא inc. יודע לארוני כי האיש אשר יצא יודע לארוני כי האיש אשר יצא aus Arles.

יחיד כאחר יוצא משנים ושמו אחר אך. יוסף בי יהוד'ה. ע כרכו יחיד כאחר יוצא משנים ושמו אחר אך. In des Jechiel היצורים כולם m. Refrain בשמו שנים. צחק בי אפרים gekannt, (2יצחק ב' אפרים. יצחק ב' אפרים.

רס cod. 172 viele הגהוח aus , סיג, תשב"ין, סיג, שימת, שימת, שימת עין חיים u. a.

כס מירוש הגרה Citat (^{3} ליים הכם ר' אהרן הכהן הכהן הכהן החכם ר' אהרן הכהן מירשה על es sind nur 3 Seiten.

cod. 198. Die Keroba v. R. Mose ^{4}) ist אימת נוראותיך; v. אשכלות bis שביעות, hat Jozer אשכלות u. אשכלות.

cod. 214 fasst alle in d. Maimoniot. 5) N. 32 ist an קרשניא [ed. קרשטה].

cod. 236 ist מחוור, mehrere חסלות am Ende, רשות לנשמח f. ערשות לנשמח יה ממר כפי : פתחיה v. יש"ע v. ממר כפי : פתחיה ital. Ritus.

",0

def

Viel

^[1] Ltg. 471. 2) Ltg. 619. 5) Ltg. 381. 4) Ltg. 107. 5) Ltg. 359. 6) Ltg. 62. 7) ibid.]

כסל. 298 vorn u. hint. def. Es wird Niemand angeführt. cod. 313. Galipapa's Erklärung der Aboda Abiturs ביאור אלקים בך יצרקו צרוק ist 18 Bl. stark; dann 3½ S. אל אלקים בך יצרקו צרוק derselben Aboda. — Natan b. Joseph ist aus Kloramont, der אני קראתיך, inc. רפאה נפשי כי חמאתי לך. Anfänge der Strofen geben אני יוסף בן לכיא Anfänge der Strofen geben למעוז ביום צרה ועוזב des בידאל כר בנכנשת: d. letzte (24.) Strofe: פשעי מורה ועוזב des בידאל כר בנכנשה. Isaac b. Abrah. ist Isaac Latef, er führt an sein שער השמים.

שכעה 42, עשרה דברים בנולם 41) פרקים 2ählt 49 שכעה 42, עשרה דברים בנולם 41), רי מאיר אומר שלשה נכנשו 43, מיני פורעניות עשרה נחנבאו ולא ידעו מה 44, ר' מאיר אומר שלשה נכנשו 43, שבעה פרושים הם 46, אים' כן יהודה אומר ה' דברים 45, כל כנסיה שהיא 47, שבעה פרושים הם 46, נ' נכיאים הם אחד חבע כבור 48.

7 Seit. Auszüge aus תשובות רב האי, — Erläuterungen zu מן כתיאב אלתרנית, — Erläuterungen מן כתיאב אלתרנית, עד אלתרנית a. ein. Schrift v. משום הקטורת מן כתיאב אלתרנית, שבע חוסות שעתיד הקב"ה לעשות האליף רבי יהודה ן בלעם מחוסרת, dann noch andere Zusammenstellungen von je 7,3 u. noch anderen Zahlen, mehrere im העשה מעשה חודה 7 d. keinen Anteil an d. Seligkeit, worauf mit Unterbrechungen die Zahlen sich fortsetzen, mit חודה שום schliessend, dahinter מליק חוסת מליק חוסת אליה setzen, mit הולי שלי schliessend, dahinter המלך הראשון זה אוליה ב"ניה בא Seiten ohne d. Unterbrechungen. Das Stück הקב"ה המלך הראשון זה לו שמעון בן יוחאי') כשהיה (d. 10 Kge. welche d. ganze Erde beherrschen) geht bis וואלו הן העתידות שנכלו לרי שמעון בן יוחאי') כשהיה משניה במערה מסני ו"נ שנה במערה מסני בו הקב"ה יוכנו בלה מלכות בני מזרח בני מזרח

cod. 382 in 8, Papier etwa um A. 1600 in türk. Lande, Sammlung von Gedichten u. Gebeten in oriental. Cursiv, vorn defeckt. Anf. 18 span. מעלהים f. 9 ab folgen etwa 200 Klagestücke bei Todesfällen, von verschiedenen Verf., darunter etwa 30 Trostgedichte, 2 Formulare für מחוס, השככות, השככות, השככות, השככות, עבודה עברה עבר verschieden nach dem jedesmal. Namen, dahinter מישה, ש ברשות הכראות הכראות מרשיות Ab. Hierauf החום anf. ה für alle הראות הכראות עבודה לשלהים בילאין bei הראות עבר השות מצלאין bei מצלאין mehrere מצלאין für Kranke etc. — Gegen Ende des Ms. v. anderer

^[1] Ltg. 520, 2) Ltg. 605.]

Hand Gebete bei Regenmangel, darunter כרכה של הרחטים עננו ושלח נשלח, d. ersten 3 Str. geben (עבא ש', 6 תבה מהלים מהל מהלים מהלים מהל מהלים מהלים לא תענה של ישראל (א ב ר ה ם) אדני השקיפה והקשיבה 1 שוב פלכ. (ו מ ב ר ה ם) אדני השקיפה והקשיבה 1 (י ום פלי); א הייתי כנבר אין איל (א ב ר ה ם) אדני השתאנו בבשת פנים (י ום פלי); הייתי כנבר אין איל (גדוליה) הו גנוה על כל גבוהים (א ברם אביונים ה) אביונים (א אביונים אל שוכן מעונים חון על אביונים (א שביונים ה). באות של אביונים אל שובן מעונים חון על אביונים של אביונים על עלך בא שובן מעונים חון על אביונים (י עקב). — Dahinter v. der ersten u. v. einer andern Hand Varia ältere u. jüngere Sachen. Das Ms. erinnert an Galiago's אמרי געם welchem wie ich glaube mehrere Sachen aus dies. Handschr. sich finden.

כיא שבעה והן בתולה מאזנים אריה סרשן דגים גדי kommt: נחוב מאין כשוך מאין כשוך u. der gedruckte ביאת בראשית u. der gedruckte בריאת בראשית Dann וישלא ככורו את כל הארץ או א Dann נתחיל בריאת בראשית וכוי. inc. וישלא ככורו את כל הארץ או א עיה u. כתוב הי קנני ראשית וכוי, inc. שי was er über לאיא עיה sagt ist z. Teil aus תלי was er über שמפרשים ואימרים כי שלשה שיבות ללשון שתיקה ושמירת לשון ודבור אמת. Samuel. des. שלשה שיבות ללשון שתיקה ושמירת לשון ודבור אמת.

כ c d d d d c c c c הר ר כרוך היים (genannt bei de Rossi p. 25. cod. Paris 298.) חשב"ן, פהר ם den הגהות den מהרם etc. [cf. cod. 799.]

cod. 402. Die polem. Schrift v. Sal. b. Mose") inc. אני עם לכבי לבנות בית מנוהה לארון. — Von Iman. b. Danielb.

^[1] Ltg. 342. 2) Ltg. 571. 3) Ltg. 542. 4) Ltg. 551. 3) Ltg. 559. 6) Ist בית תכררש gedr. in בית תכררש II S. 148 f, vgl. Benj. ע nr. 71 Berliner, Ges. Schriften I S. 57 f.]

Sal. b. Iman. ein Dintenrezept'). D. Schreiben von Is. b. Meir למיף a. Jerusal. inc. מל שם ישכט הררי ישראל שם ישכט הררי מאד בת ציון m. Nachrichten üb. d. Helden v. מכנטין A. 1451; unt. d. Unterschriebenen ein אברהם בר der Bote war אברהם הלוי Dabei ein Schreiben aus Forli מליכם בחירי ה' אכשרכם.

כסל. Rossi 405 Geula z. הנוכה: צעקו מעצר יונים עלות יונים או des. ניטות או 3 Str., scheint abgekürzt, französ. Ritus. Jozer 2. מסח Tobelems מה, כהדררת (פיפיה גנע) אזכור ברעד מעללי יה לפוש, תכוברת קרוש עשוך קרוש.

תבאת העומר לפה חומבתו וונה שפתים רחופה מלוש בצק ער חומצחו לפה. אכרום עכדו לפה המרומם אכרום עלוש בצק ער חומצחו (פקודיו לחמום) לפה ישראל בעושיו הפאג Schluss למהרת יום טוב בצק ער חומצחו לחמום) לפקודיו לחמום לפקודיו לחמום לפא ישראל בעושיו לישע כפולים (פקודיו לחמון לפא אתה צוית צדק (ב. 4) שנתו לישע כפולים (ציותיך ערותיך לפורותיך ערותיך לפורותיך ערותיך לפא ארותי ערותים להתעלות מה מאד ארום בשבתו על משמטו (במבע ארני) אומר לאבירים צאו (במבע ארני) אומר לאבירים צאו לפור לאבירים לאומר לאבירים צאו לפור לאבירים לאומר לאבירים לאומר לאבירים לאומר לאבירים לאומר לאבירים לאומר לאבירים אומר לאומר לאומר לאבירים אומר לאומר לאו

X

K

8.

Le m

11

pri.

^{[&#}x27;) Berliner, Ges. Schriften I S. 27 Anm. 4.]

^[3] gedr. in Ozar Tob 1878 S. 33-35 vgl. Steinschneider in Luncz, Jerusalem III S. 52.]

^{[3)} Ltg. 133.]

8. Tag: Jozer אנעים לקלם אנעים (mit Simeons Keroba. Der סירוש inc. שיר משוכח שבשירים u. שהאנן כגלותם שה"ש בישראל להתאונן כגלותם u. שיר משוכח שכשירים z. Maarib באחר ענק ,הוא שיסר הככלי ,על הקכ"ה לפארת אנכי אחת Tobelems סיוטים des Wochenfestes.

cod. 406 beginnt mit שקלים, hat ויבן אומן, ויבן אומן, אלקים אמת, אישכלות, אלקים אמת, ויבן אומן אומן, לפר Band II mit מחרות שהורות.

כסל. 407 על הארץ ככור (Ofan in 5 Strofen: 1) קרוש יושב ההרוח ישראל (2, מלכותו יושב בסתר עליון שם מעונתו, שת סתרו קרוש יושב תהלות ישראל (2 מכליג שב על עו (4 מתחו בשירים מהולל כקלוסים (3) מהודר ברקסי שיר (5 מכליג שב על עו (4 מתחו בשירים מהולל כקלוסים (4 מבור ברקסי שיר בעל מו שר בעל שר בעל בעל שר בעל בעל בעל הוא בצבא הוא בצבא הוא בעל (15 אמרות הוא בעל Wochenf. הסרך הוא בעל שור של Blätter ed. Vened. d. Lücken ersetzt. War bereits vor A. 1574 im Besitze des Seligmann Novera b. Gerschon.

cod. 425 hat 359 יחשיכות!).

cod. 435 ist Sec. 15, oder 16 erste Hälfte, enthält אחד יחיד des אבי גדור [Geburtsdaten v. A. 1538 etc.], roman. Ritus: griechische Verkündigung v. הושי אום יפה כתרצה כאז . Hosch. אבט דוראים מצא , הושי תעובים ומאיסים כי תהלחך היא טושיע חוסים, des.: דוראים מצא zwief. alfab. —

cod. 442. Vol. I. beginnt m. d. tägl. Gebet. sehr grosser Schriftcharakter. ריה וייכ u. ריה מיות nicht darin.

cod. 456 קרא קרא pis חן חלק, öfter längere Stellen französ., inc. על שם שקכין את החכטה das Citat a. על שם איכה cod. 465 deutsche מסלה.

מישכים בשבט סיפר כתבו דברי ב רכיה בספר הנותן אטרי ולכל משכיל גלכב שפר. נאם ב רכיה כר נט רנאי לבאים לחקר מטסך הבין ולכל משכיל גלכב אשר ירבנו לבו לבא במשעול יראת אלקינו ובעכודתו גלויה וצפונה אישר היא אור הלכבות ונגה הנסישות יהיו הדברים האלה קרובים אליהם אישר אני הצעיר והנכזה אצלתי מחבור האישל הגרול הגאין רב' סעדיה ז"ל Auszüge aus והנכזה אצלתי מחבור האישל הגרול הגאין רב' סעדיה ז"ל dessen einzelne Abschnitte a. סי האטונות שלמה ן' גבירול (מח 4 Stellen), חורת חובת הלכבות (ראיש לחכמה ונזר) ראב"ע (dass Engel, שלמה אכן פרחון (המישתמש בשררתו, בענין אהכת העולם) Mensch, Thier verschied. in יצר עור או אישר מישר.

^{[&#}x27;) Ltg. 859. 2) Ltg. 284 A. 1.]

ולפי דכרי אלו הנאונים עם מה שלמדתי אני כרכיה מחכמת ספר שהעתקתי מלשון הגוים ללשונינו — — — מחכמת היונים אשר העתיקים הגוים — — ללשונינו — — המחכמת היונים אשר העתיקים הגוים מנחה שלוח לאדוני הגדיכ רי משלם u. er spricht v. חבים תוכים תוכים מו u. er spricht v. חבים תוכים אחר מצאנו אטתת (vgl. [המצפונים] Herzenspfl. Vor.) המצפונים! citat aus תפלה מנהש מכלי שנשיג מטנה צורה ולא דמות ולא מראה ולא רוח משלה לך לא לי עמדי לפניך ולשם ככורך לא לשכר סעלתי :רשכיג etat aus תוכים במו המשפר שבר מצפונים! בורך לא לשכר מעלתי בשמיג ממנה צורה ולא המשפר מצפונים! במורך לא לשכר מעלתי ברשכיג am Ende mebreres was דרך ארץ ist zusammengestellt.

יומם יצוה לך: יו חנן eine von קנוח לך: יו חנן 5 Str., des. אבלין איכה אוכל ואראה צר אדיק כתמר 5 Str., des. פרין על איכה אוכל ואראה צר צדיק כתמר 6 אבח של in 9 Str., des פרין אבחת חרכי ומנור לכי desselben כי כה אמר אני פרין אזכירה צוק העתים '' יחיאל בן החכר נתנאל חוק אמץ אמן פרין על אזכירה צוק העתים '' יחיאל בן החכר נתנאל חוק אמץ אמן abwechselnd (אני יצחק השנירי) אש יבער בהניני בזכרי יום הר סיני '' אני הגבר אשר בהרש החמישי בחמישי בחדש השלישי fehlt נפשו בביר גלות איכה ישכה בדר קרית אני ישן ולכי ער') בי חיאל של fehlt נפשו בביר גלות יעקב in 9 Str. (גבר דרכו ירום היה שוחי (גבר ברנו ירום היה שוחי (גבר ברנו ירום לפה שוחי (גבר ברנו עולל ברנו עולל ברנו עלך Str. לבר ברלו ווא שפה שוחי (גבר ברלו ווא שפה שוחי (גבר ברלו ירום לפה שוחי (גבר ברלו עולל ברנו עולל ברלו שור שפר עלך Str. לבר ברלו ווא אלכה שולל ברני עולל ברלו שור ברלו ברלו ברלו אלכה שולל ברני עולל ברלו שור ברלו ברלו אלכה שולל ברני עולל ברלו אלכה שולל ברלו עולל ברלו שור צלך Str. לבר ברלו ברלו אלכה שולל ברלו עולל ברלו שור ברלו ברלו ברלו אלכה שולל ברלו עולל ברלו שור ברלו ברלו אלכה שולל ברלו שור ברלו שור ברלו אלכה שולל ברלו שור ברלו עולל ברלו שור שברלו שור ברלו שור ברלו

cod. 505 ist arm, nicht durchweg correct.

11

R

81

er

100

N.

18

15

191

⁽¹⁾ Ltg. 517. 2) Ltg. 587. 3) Ltg. 475. 4) Ltg. 588. 5) Ltg. 562. 6) Ltg. 551. 7) Ltg. 27 A. 2.]

Schreiben A. 992 wegen לימונייש hebt an: מכתב לערת ל כסר ישועת האלקים אשר פקוריו (Der Apostat שהוק שהוק war aus Blois, machte ein Wachs-Cruzifix etc.; der Schluss fehlt).

כסל. 563. דיני מטיגות שערי רב סעריה נאון in Versen inc. דיני מטיגות ווהצדק לסועלי לאל אחד תטים דעים ורב און אחלל ה' לפי דעי ושכלי ואתן עו והצדק לסועלי לאל אחד תטים דעים ורב און לכוש הוד והדר גובה ונאון והזהיר משכועת שוא ושקר לבל יהיו לכלות גם לעקר לנוש הישכילך ויודך חי לעילום אמת ומשפט לך שופט ושלום etwa 730 Zeilen.

Die zweite Abtheilung (דעה שערי שבועות anf. איי שבועות) enthält d. Stelle [cf. שו"ת in 4. f. 30 a]: ודין אף במשטה ומתרוסס (= ישרון = 6, 175).

(בחוכה ist v. ראבי״ה. Das ירושלמי am Ende des Blattes gehört z. folgenden.

Die Erzählung v. Blois inc. דער יושבי והאזינו יושבי הוא נידים עמים והאזינו יושבי הוא יוברם לא יסיף מורעם. des. ורעו איסיף נוברם לא יסיף מורעם; kein Namen genannt. D. Epilog des ערוך worin: רגום הושלם בשלישי בתשעה עשר הושלם בשלישי בתשעה עשר. — In histor. des קלוני ב' משלם ב' קלוני אמנון.

cod. 564 eine הפלה viell. franz. Ritus.

בס d. 570. Sizilien. In den Frühgebeten Theils röm. Theils span. — הטינים והטלשינים כולם — נקדישך ונעריצך ונשלשלך קדושה — ein אל ארך אסים — Oft fehlen d. ersten Worte. — Sel. f. 17 אלהי יגוני עד אשר קראוהו (2, אלהי הרוחות לכל בשר (1 המוז אלהי (3, אעיר יגוני עד אשר קראוהו (4, אשר מסר (4, ישועתנו שעה את שועתנו ein אטרתי לנטעי אתה נטעי (4), אשר (5), כי הם אוטרים הטאנו (5, הטאנו מש ה ושקיה) תחנה (10 Str., 7) החיקה לעזרתי בחיי קצה (אני מש ה ושקיה) תחנה (5 str., 7), מאום מאסתנו ולעד ונהתנו (5).

^[1] Ltg. 326. 2) Ltg. 290. 3 Ltg. 236 A. I. gedr. in אוצר מים אוצר מול (1878) S. 46–46 cf. Steinschn. Gesch. Ltr. S. 84. 4) Ltg. 725. 5 Ltg. 582.]

36

AR

111

-11

dh

Er

ils

17

18

ein

5"

177

ja:

578)

1) איכרה היום רובי תלאות וו der letzt. Strofe ist מאיר gezeichnet, יום (3) מלך יעכ"ר. d. אעיר תלונותי בתאניה ואניה (2) אלהים לא תכוח. אילילה ואכפילה יללתי (4), כי אתה מנת חלקם .d זה תלאות אעיר עת נתן בי נקם יום (5) ירושלם הבנויה. ביום בוא צר Str. scheint abgekürzt, d. כפר בכיה. ביום בוא צר (יוסף) נחלת מעיר תהלה וששון d. כשמן ששון, der Anf. מעיר מאפוfelhaft. מבת .Für 10. אנדיל יללתי ואהמה במר בכיה : השאנו (7 אכלה נסשי ו6): 1) אוברה מצוק. 2) אוברה מצוק. - Für Fasten der Gemeinde i. e. Esther =: 1) אמרר ככני ואכף ראש, d. אחאנו על שטך, עני (2) אוכרה אבות זה ואת כל הקורות (3), אל אחד ואין שני (1 Str. worauf mit אנני בהעמיק מחשכת fortgefahr, wird. 4) אנני בהעמיק מחשכת בקים עלי , d. בקים וועקחם .Für הענית: ("בקים עלי , אליך אקרא מבור עני ועבדות. in der letzten Strofe ist 501' gezeichnet. Alle [0] bezeichneten heissen im Ms. משום, sind sämmtlich alfabetisch. משום am Abend nee ist das aus Siddur Saadia's; öfter in der ritualen Beschreibung in arab. Sprache, namentl, in der Pesach-Hagada,— אים 32 אים - Abend ארנו זקניכם : (א ב ר ה ם) אעמור לקרוא בן המוני⁴) : יייב יום אחד בשנה יום בואוי): הטאנו V. Elia b. Schemaja. יום אחד בשנה יום בואוי (יצחק), Mehreres v. אשרי עין ראתה איון הקדש בעי אהרן שבח שלמון כהן גרול תלבושת בגדים שמנה מכורבל .d. משתחיים במקרש הקדש אוכיר Giat's, dessen אכון לחלול פניך Reschut אכון לחלול הנית הנרול יוצר וכורא ונאזר בנבורה והולה רגבים כחוט השערה סכיכת :Joseph's; צדקחך עכרה כענין והי פקד את שרה קרוש .D. Aboda ist אל אל אשא אל אל א יעי i. e. Giat.

כסל. 581, minima, d. kurze Gebet כשמתי סמרתי, kurzes Benschen כרוך משניע לרעכים, mehrere Hochzeitlieder, z. B. שיר פול שירי ונגוני'), אודה בחכורת ישרים (שלטה) ירידות שירו³) v. Elasar hacohen [inc. משה בר יהודה v. תפלת הייחוד [אהכתך מאד נעימה v. משה בר יהודה v. הפלת הייחוד . אל אלקי אמת דין אמת הוא ושמו אחד ואין לו שני inc. כנימין הספרדי אל אלקי אמת דין אמת הוא ושמו אחד ואין לו שני

cod. 585 Vol I vorn def. verschiedenen Alters, nach הסם ist ältere Schrift. Süddeutscher Ritus, mit סליתות f. אסרו הג אסרו הג f. אסרו הג אסרו הג, Ofan my.

Vol. II fängt bei יוצר שכועות an, etwa um 1400 oder etwas früher geschrieben. Von ה"ח an andere Hand. שקון ואקון iib. Frankf. ist v. הרכ ר' יהודה כן רבינו משה הכהן.

^[1] Ltg. 580, 2) Ltg. 572, 3) Ltg. 569, 4) Ltg. 541, 5) Ltg. 555, 6) Ltg. 728, 7) Ltg. 591, 8) Ltg. 689, 2) Ltg. 856, 517.]

cod. 586 enthält תפלות f. מיב u. ייב, הושענות, הוצענות, יוצרות, זולתות aramaica u. בינלות Zahl der Stücke von den קנות ist 118. Aus der ersten Hälfte des 14. Jahrh. nicht fern von A. 1300. N. 32 Jozer אומנות endigt: (סַפַק צרכים) אחר שלישים endigt: טשירי אהודנו יראוי במורא חזור קרושיך ללשכת האורה וידו שמך גדול ועורא In Baruchs היה והוה ויהיה. R. Samuel in שבח מי ינטור ליוצר .v. ist Vf. ע שבח מי ינטור ליוצר u. איןטתי שיהי (N. 52 u. 109)), Samuel Cohn's איןטתי שיהי hat 11 Strofen. Die יוצרים u. התן f. התן f. התן אלקיכם אלקיכם (2 אור שרגו חוק v. ועמך לברכימו des. אור עטור ומויו טלית v. אור שרגו N. 96 אל מלבי N. 97 אום החוק . א חבל נהלהו des. א לקיבם יחיד בעולטו שבי משמיו לחתן 99 .N. חוק למנצח על השמינית מומור .des ודודי צרור המור (שלמה) וחיים ושלום .d. Strofen schliess שלום, des באסמיו יפרח"). N. 100 v. Simson שלח אמיחד ואורך des. רוכב שמים בעזרך. N. 101 אל אדון על כל המעשים אמיין כה תתעלה בקלוסים בורא דק והלד בדיעה ובחכמה אל אדון וכו׳ בחכמה ערך פנות ואססים גכראי וחיות etc. N. 102 כרוך des. שבח נוהנים כל צכא מרום לעלו 107 ואופני הקדש des. מסלות לככי : לחתן N. 108 ist, שיח שרפי קרש מסלות לככי : לחתן אהת עולה des. ההלוח לאל עליון, 4 Str. mit künstl. Reimen (יוה), מרדני הוק, viell. auch בר מאיר. In המלך אל נקמה ist der strof. Vers שמו . . . Menachem's Klage auf Boppard ist אללי לי. -קהלות הקדש הרינתם היום כזכרה : את זה יסד רכינו אלעזר על הרוני נורטיוא 5) קהל ורמישא כחונה וכחורה. גאוני ארץ — — השלימו נפשם — — ערב ערב Zusatz ערב bis אחבירה des קלוניםי.

cod. 609. שיר היחוד [2] שיר הנל נפשי כח מעשיך אור היחוד, 3 הכל צריכים 3.

cod. 629. D. ורוי ist ein Wunder (?), des Schreibers Worte stehen hinter אשמנו באשר !

שרה

11/2

cod. 651 hat 557 Nummern"), ist, wie mir scheint, die Reihenfolge der Ausgabe N. 3; die ersten 60 Nummern meist - aus אביאסף אביאסף. N. 108 ff. üb. ישוב in Stendal, nebst d. dortigen Gutachten. Die ersten Nummern sind: 1 כרס הכבש שלא נקרוהו, עקול ספרים 3, בישר שנטצא ברחיב היהודים 2 מאדם ישנדר לחבירו להיות 4, עקול ספרים 3, בישר שנטצא ברחיב היהודים

^[1] Ltg. 465. 2) Ltg. 598. 3) Ltg. 590. 1) Ltg. 87. 5) 319. 6) Ltg. 859 u. Note 34.]

בעל ברית. משלם בן יעקב. 160 Vögel auf Bäumen, 240°) v. בעל ברית. (שכרות) של משלם בן יעקב, אילית הלכתא כבן נגס 59 (חגור של כסף), 60 Frage ר' ברוך, antw. in אברים בן יעקב 353 u. 354 רן an sein Sohn²). 475 רן משה מקיאו מיאון אילון אילון בר יוסף שאנן בר יוסף שאנן בר' משה מקרי תקו $^{\circ}$). 494°) worin ר' משה דמתקרי תקו $^{\circ}$); עתה שנת נ"א לפרט וnannte den מרכי $^{\circ}$).

cod. 653 תפלה u. Commentar u. Verzierungen, dem Register zufolge 69 Stücke enthaltend, aber N. 24—31 (פסח nach הבהן המיד הההן בר יהידה הכהן המיד אהרן בר יהידה הכהן המיד אחרים ווערכונים ווערכים ווערכונים ווערכונים ווערכונים ווערכנים ווערכים ווערכים

200

u.

K,

28

N.

M).

אכ

38

29

11).

of.

qn:

rte

die

eist

gen

מאד

cod. 654 franz. mit Commentar. Zu ונתנה תקף ווערכה תקף, ohne Namen (cf. cod. Gesch. v. זקן אהד ששאל לו קיסר להשתמר, ohne Namen (cf. cod. 655) אהללה ohne בסיקים. Pism. מטיני אלקי חסרי v. Simson des למרכה המשרה verschränkte Reime des בקר אערוך קילי; משה עכדי hach איען בריתו היתה אתו des. שוכב מעצב בבור גלותו (שמעון כהן), ebenso dessen שערי צדק פתח des. ונסלח לו des. ונסלח לו des.

241 Bl., ist ר"ה ו"כ, beend. Dienst. פרשה אחרי A. 1304. Der zweite Band, Bl. 242—742 enthält d. סליחות ופומונים, u. ist beendigt 29. אייר Donnerst. ברשה אחרי A. 1304 in שלארט שייר, enthält 18 Versgruppen, 12 ungezählte [darunter m. Stichw. סלח אלקים בני אשה הוא להי מוצרי בי חמורת קרבני אש ערכו בני אשה הוא להי in 26 Strofen auf 10 Märtyrer: Elieser, Joseph, Salomo, Meir, Jehuda, Jacob, Binj., Menachem, Obadia; des. חמאנו סלח לנו Akr. של משה Akr. סליחה זאת אל משה Akr. סליחות giarure בר יצחק מ"כ מונים 121 סליחות dahinter 148 סליחות, 121 סליחות, meist nach alfabet. Ordnung.

A). N. 3 ה' אליעזר עולמים בביתך שמי מעלה בוהן כליות v. די אהרן ה' אלקי הצבאות צור עולמים בביתך des. הלילה חלילה des. ברבי אהרן אכואה ואכרעה 9. סלע ומרומים des. אליעזר מחיחה, אנו משכימים שם של מ"ב Akr. שכם אחד במורא שב של מ"ב Akr. ברגל ישרה שם של מ"ב Akr. אוב אומן בעמדי לנו תגזר 20. אפל אלמנה תאיר vgl. N. 111. 19 אח בש אומן בעמדי להתחנן לפניך אמרי תהנות ערך בעד אמוניך 23. ברנוך אויבך תפזר וחשכון des דוד בר יום ה v. אזניך תקשיב לשוע עתירתו 28. יום ה v. ום ה עולם לישראל אדון עולם verschr. Reime מכי תמותה des אך טוב אתה לישראל אדון עולם sy אנריאל verschr. Reime

¹⁾ ed. N. 225. 2) ed. N. 318, 319. 3) ed. N. 424. 4) ed. N. 443. [7] Ltg. 317.] 6) ed. N. 476.

אלי אלי 13. (דוד ב' גדלי) reimlos אל רחום אתה באמת מפעלותים פתיחה end. אוון אוקחי alles 4 fach. 53 פתיחה אוון אוקחי v. אליך 54. אל אלקי הרוחות בין אנק וסכות שיחות: משה בר שמואל אילווזיט des. אקרא בעסף לבי בעת אשוע האמר הנני גברו עלי המון דאנותי ויצחק בר שמואל) לעורתנו הושה ohne Reim. 55 אליך יהב משעני. חבלי רשעים כהקבין לכשת) אליך ה' אזעק וצרתי אוכיר 56. תמור עכורת 130 אל מלך רחם שוענו וקולנו .des. b. Sam.). 60 אליך אבותינו הקם עלינו מלך יושב עכיר des. הקם עלינו מלך עלינו מלד הפם ממצוקתיהם, Gebet für Verhaftete, v. מישה חון. 62 אל ימעשו לפניך כל התלאות des. טעפר חונער des. להמריגי) (משלם) בעפר כפושים, d. Verfolger seit אשור bis ארום, zwief. איב 67 איב אודה אשמתי, des. איב v. איב, des. הפוין וכחי אמין חסריך ורחמי 74 fach d. Buchst. (מיאטת שיהתך). 74 אמין חסריך ורחמי דוד) טלפניך נא אל תשיבנו נכלמים .d גבורתך כם תנהיג לעם נשואי אברתך אנוש להכל דמה והכל הוא באדמה 79 .(ולהלותך ביום תיכחה וצרה) (חוק ימי היי הבלך, aabb, des. ימי היי הבלך, in strof. Vers יצחק von עשה d. אנקתי תעלה לרוממך בעונינו ראה והפר זעמך 87 ה ש ני רי הגדכה למען הרבן ירושלים, m. Ausgängen . . . , עשה למען, אנוש אנוש אנוש אנוש אוב, א"ב אים אנוש אנוש אנוש אנוש אובן ירושלים חומת זהר קריתך .d לה Reim, שברו ומכתי נהלה בוששו להרפא נפישי בחלה אף ארח משפטיך ה' קויניך 89 (נברתנית גשכנית) (הזקן הזק) היה סביב לה end. חוק ואמץ יושב עכ״ר, d. erste Halbstrofe nach שלמה) את״בש אקרא אל אלהים גותי 94 (על כרהו יענה, שטרי חובותינו עולי גרדון) (הזק עמלקים וכשריים והאיים) כקדרה שחורה וחרד פלאים engd. ומשגבי בצר ובמצוק ערינה פערו בי, ועד אנה ערינה), d. Strofenanfänge יח bis ים unvollst. 95 שכן שחקים end. אקרא לאלהים עליון אשיהה ואהמה end. יום החוק). 97 אמען רחמיך ה' וחסדיך, end. למען רחמיך ה' m. mehrere Endungen . . . לפען. 101 אריד לפני ה׳ אהמה בשיהי מקול דוב אורב end. פוביה הזק) נאום שואל (טוביה הזק) נאום שואל. 102 משה ברבי) אמיי עכ"ר end. הזמן ונדלה הצרה, רעה אחר רעה זו לזו חוברה ארוכת בת עמי מדוע לא עלתה 106 Untergang der Opfer. ארוכת בת עמי מדוע לא עלתה מארץ מרחקים, Unglückskunde a. fernem Lande, von פארץ מרחקים? -N. 107 u. 108 ausgeschnitten. 109 צפנת מחר שיהי המחך צפנת על עמך verschr. Reime u. Strofenreim, end. על עמך אני) אשתהוה ואכרעה לפני ה אורי 110 . (אהרן ברבי אליעזר) ברכתך אטי עיכ, end. אשתחוה ואכרה ברגל ישרה 111 אמי עיכ. end. לעכרך שכם אחד כטורא, Reim אב, רה אב, אבר אור או Name v. 42, אח"כש). 114 את פניך ה' נבקש ביום תעניתנו end. רצינו כמאז נרצית (יצח ק חזק).

שכולה לים . לי לים לים יישרים ייד ניק ייד ניק נידורים ליש אמן ליש אמן

י הקטן סטרדן 127 : א זבר א זבר הארה (חוק הגדום תשרק מי קרת

146 p

ראשות

(חקבון

מוש איותי איותי מכשמי לא Str. ברוך 7 יים יישק ניעל 13

6 grös

30

14.0

28.

175

1×

-19

18),

107

22

117

North

11

10111

אנחט

חומי

68

75

אקרא

נטלי

un-

וויום

rere

ארוד

X

210

ארוני

2 -

KEEK

ינל י

138

end.

ואת.

בני .des לה Reim אתאנו אליך רב העלילה בקש מטך רחמים ומחילה 115 אתה אלקינו ואין צור בלעריך אנא שא doppelt אתה אלקינו ואין צור בלעריך אנא שא d. יוסף) פנה נא לישועתינו יושב הברובים). אחה שופט ברום עולם מעוניך 118 v. וערקה תצמיח יחר d. אליעור כר אהרן für d. Bussezeit. 121 איום ונורא משפט יום בוערה : הנשמה לך וכוי 122. בעור שדי d. ישרים ישרים dreizeil. — Am Rande zu N. 123, f. 357 b: מקרה ברואים וסודם וספר תולדות :(aa bb) תוכחה פוחד הרב רי מאיר ניע עזוב רשעת הגוים ,des. מאיר בירבי אליהו) אדם את משפט היצורים וכחרת בחיים. 124 למען שמך אל רם ומתנשא שא נא Str. jede auf. ליש , strof. Reim d. ליים הכסה. 125 אילותנו 125 אילותנו ליים הכסה. שלמה) ראשון לציון הנה הגם d. לעזרתנו חושה זמן, נא אשחרך אלקי אמן שלמה) שמריו שקק שורד שחוץ 126. [ועם כארז ועתה כאזוביון] (הקטן כלו מיהלות לקץ עדן כבוד נדל ומשמן] איכ doppelt ני bis כלו נכונים לכבל אל תקוין .des [המעורן למזור תעלה אין הדן וחיי כסרן ולמכים מכורן. לבוד אנקת אסירים תלאות הקיפונו 127 תשר"ק doppelt תשר"ק, d. תחבושה אספלנית תעל לרטיה. שביעית הוקבעה 129 .אותו לא זכר, d. מוביה) הסתיר שלאיך מרגשת מרעים 132 (מאיר) תשר"ק, כמורה אורה למצוא אבלים .d. תקפו עלינו רעות, תלאות עכרו 139 .ער שיהננו חשיב את שבותינו שכנינו בתוך בית 141 חשיב את שבותינו שכנינו בתוך בית 141 חנחום, אם אמרי מטה רגלי בריב להעמיד חסר יסעד גםי 145 ohne Reim. אם אמרי מרומי קרת reimlos, d. הזקן הזק אמן ,איב) איומן אמונה מצאתי כפר. 146 אליהו הזקן הוק) אכר אלהים ואהמיה, בחסרך אשען reimlos, d. קרש ישראל ראשית.

אני טוביה הזק) אל הכיל גלאיתי 3 (v. Fol. 373 an) פומונים (v. Fol. 373 an) אלקי הזן על בגך שלומו בקש ודרוש 4 .בטח תושיבגו .b (יחיי , d. אבי אביון יהי הגיון .(א ליה הכהן (?) חזק) יעלה ברוש אלקי צורי קויתי 5 .אבי אביון יהי הגיון .(א ליה ו הזקן חו״א) ולשם זכרו אויתי d. מי חסדך ונועמך ליודעים לקח טוב 6 .אריתי מורי עם בשמי , לגדחים בתחשים וגחמים , darin ופקדנו בפקידת השלום .b (יצחק הקמן) אל עוררה 12 (א ליה) צור מלכי לבדיך b אל תסתר צירי סנים מעכדיך 7 אל עוררה 12 (אני יה ודה בר יצחק) צדיק ונושע b נא ולבוש ישע אני משה בר) העלה ארוכה ותעל b ,אל דופקי דלתיך ברחמיך אל תגעל 13 קרוא תמיד ישועתי b ,אלקים הי ראה טוחי וגם שוחי 14 (יום פיה זק״ל 6 grössere Abtheilungen (מנחם חזק) nach der Weise von זכור איום

^{*)} Vgl. רקח 6 כ: יאדו = יאדו (21), auch in את״בש (620).

15 מלכי בראשי שסתי שלקי אכותי מלכי וקרושי מסתח שסתי אלקי אכותי מלכי וקרושי מסתח שסתי (יוסף הזק) אלקי אכותי מלכי וקרושי מסתח שוד ביד צרי ביד צרי לא מל מצרי ביד צרי ביד צרי לא מלקת אסיר אביר או בר הם ביד משה (אומר אסיר אפילות הנה 12 אביר משה) עושה שלום בכרומיו שמעה והסר יגוני אברכבהן משת). 21 אלומות ישענו וצר אברכבהן לא משה משנו לא משה משנו וצר לא משה משור לא משה בראת יצוריך מאדמה 22 אשר בראת יצוריך מאדמה ביד מאר בראת יצוריך מאדמה ביד מותר לא משחר הלילה וכו 28 אשר בועדו לרשת את אדצך המקודשת במעמקים לא מותר ארמינך 32 אלהים לשכי פשע הותרו 33 עונות ראשונים לא מיף ביען אתאנו עדיך ונכוף ראשנו והכ. אנותר משמי קרש 36 ניקברו היומר המלך ה' רום אל האל ומלא וחמים מעולם נקראת היומר המלך ה' רום אלה משמי קרש 36 ניקברו היומר המלך ה' רום אלה אל במרה על רחומיך היום יכתב בספר (א מלך מכל על (א מלר) אומה ה על רחומיך היום יכתב בספר (א מלר), מלר (א מלר), מלר), מלר (א מלר), מלר (א מלר), מלר), מלר (א מלר), מלר), מלר (א מלר), מלר (א מלר), מלר (א מלר), מלר (א מלר), מלר), מלר (א מלר), מלר), מלר (א מלר), מלר), מלר (א מלר), מלר (א מלר), מלר), מלר (א מלר), מלר), מלר (א מלר), מלר (א מלר), מלר (א מלר), מלר), מלר (א מלר)

(Fortsetzung folgt.)